

Interventie

KiVa

Erkenning

Erkend door deelcommissie Jeugdzorg en psychosociale/pedagogische preventie

Datum: 30 september 2022

Oordeel: Effectief volgens sterke aanwijzingen voor effectiviteit

De referentie naar dit document is: Bloemberg, Huitsing, Derr, Rijntjes, van der Zee (november 2022).

Databank effectieve jeugdinterventies: beschrijving 'KiVa'. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut. Gedownload van www.nji.nl/jeugdinterventies.

Inhoud

Samenvatting	4
Doelgroep	4
Doel.....	4
Aanpak	4
Materiaal	4
Onderbouwing	5
Onderzoek.....	5
1. Uitgebreide beschrijving.....	6
1.1 Doelgroep	6
1.2 Doel	7
1.3 Aanpak	8
2. Uitvoering.....	17
3. Onderbouwing	21
4. Onderzoek	30
4.1 Onderzoek naar de uitvoering	30
4.2 Onderzoek naar de behaalde effecten	31
5. Samenvatting werkzame elementen	44
6. Aangehaalde literatuur	45

Samenvatting

KiVa is een schoolbreed en preventief programma gericht op het versterken van de sociale veiligheid op de hele basisschool en het tegengaan van pestgedrag bij leerlingen van 4-12 jaar. Binnen KiVa ligt de nadruk op de groep als geheel. Door te werken aan sociale vaardigheden van leerlingen (emotieherkenning, empathisch vermogen, prosociaal gedrag, verdedigen in pestsituaties) kunnen leerlingen de gezamenlijke verantwoordelijkheid dragen om er samen een fijne school van te maken. Door KiVa wordt pesten voorkomen en verbetert het schoolklimaat en het welbevinden van de leerlingen.

KiVa bestaat uit een combinatie van verschillende onderdelen/interventies op schoolniveau, groepsniveau en op leerlingniveau. Op schoolniveau krijgt het hele team KiVa-training zodat schoolmedewerkers samen met leerlingen een cultuur kunnen realiseren waarin respectvol, positief gedrag de norm is. Op groepsniveau biedt KiVa met onder meer lessen gedurende het schooljaar binnen 10 thema's ondersteuning voor adequaat klassenmanagement en positieve groepsvorming. Op leerlingniveau worden de sociale vaardigheden en sociaal-emotionele ontwikkeling gestimuleerd. Daarnaast zijn er gerichte maatregelen voor leerlingen die extra ondersteuning nodig hebben.

Doelgroep

De doelgroep van KiVa zijn alle leerlingen in het primair onderwijs in Nederland. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen leerlingen van de groepen 1 tot en met 4 (onderbouw) en de leerlingen van de groepen 5 tot en met 8 (bovenbouw). De intermediaire doelgroep zijn schoolmedewerkers.

Doel

Het hoofddoel van KiVa is het versterken van de sociale veiligheid en het tegengaan van pesten om zo het pedagogisch klimaat en het welbevinden van leerlingen te verbeteren binnen het primair onderwijs. Op KiVa-scholen hebben leerlingen en leerkrachten een prosociale en antipesthouding. Daarnaast hebben ze de vaardigheden om adequaat op te treden tegen pesten.

Aanpak

KiVa is een universele, preventieve, systematische aanpak die bestaat uit verschillende onderdelen/ interventies op school-, groeps- en leerlingniveau. In elke groep worden jaarlijks tien KiVa-thema's behandeld over thema's als groepsdruk, communicatie, respect en (het herkennen, oplossen en voorkomen van) pesten. In de preventieve lessen wordt gewerkt aan de kennis, vaardigheden en houding van leerlingen. Binnen KiVa staat de groep centraal. Leerkrachten worden in twee dagen getraind zodat zij het programma zelf kunnen uitvoeren. Als er toch iets mis gaat, biedt KiVa verschillende curatieve oplossingen die eveneens door de leerkracht of het KiVa-team zelf zijn toe te passen.

Materiaal

De belangrijkste materialen van het KiVa-programma zijn:

- handleidingen met thema-lessen voor de onder- en bovenbouw
- tweedaagse training voor al het schoolpersoneel
- online is materiaal ter ondersteuning van de lessen en het programma
- een computerspel voor groep 5 t/m 8 waarin leerlingen kunnen vaardigheden oefenen

- een online monitor vanaf groep 3 waarbij gedetailleerd de sociale situatie in de klas in beeld wordt gebracht; welbevinden, ervaren veiligheid, pesten, sociale relaties en risicolocaties
- oudergids en oudernieuwsbrieven
- materialen om de zichtbaarheid te vergroten zoals hesjes, posters, vlaggen en een stoeptegel.
- Aanvullende katernen: Klasse!Vergadering (2017), Aanvullende werkvormen voor gecertificeerde KiVa-scholen (2018), KiVa-energizers (2018) en het lespakket Rik de Pauw (2020).

Onderbouwing

KiVa is opgezet vanuit drie theoretische inzichten. 1) De rolbenadering bij pesten; naast pesters en slachtoffers zijn er assistenten, versterkers, verdedigers en buitenstaanders die een rol in het groepsproces hebben. 2) De goede sociale positie die pesters vaak hebben; strategische pesters zijn meestal populaire en opvallende leerlingen die aanzien genieten. 3) De rolmodelfunctie van leerkrachten; pesten kan pas stoppen als leerkrachten er daadkrachtig tegen optreden en de groepsnorm onder de leerlingen verandert (we willen dat pesten stopt) waardoor de opbrengsten (zoals het verkrijgen van status) voor pesters verminderen en hun motivatie om te pesten afneemt. KiVa bevordert positieve groepsvorming, onder meer doordat leerkrachten het taboe op pesten doorbreken en het pedagogische klimaat in de klas verbeteren. Daardoor stijgt het vertrouwen van leerlingen in elkaar, stijgt hun welbevinden en voelen leerlingen zich (sociaal) veiliger.

Onderzoek

Onderzoek met gerandomiseerde gecontroleerde trials in de bovenbouw van Nederlandse (Huitsing, Lodder, et al., 2020), Finse (Kärnä, Voeten, Little, Poskiparta, Kaljonen, et al., 2011) en Italiaanse (Nocentini & Menesini, 2016) basisscholen laat zien dat het slachtofferschap van pesten sterker afneemt op KiVa-scholen dan op controlescholen. De resultaten gelden in Nederland zowel na één als twee jaar, en Fins onderzoek laat zien dat in een follow-up van zeven jaar na de start met KiVa scholen elk jaar het pesten verder reduceren (Herkama et al., 2017). Kosteneffectiviteitsanalyses (Huitsing, Barends, et al., 2020) laten zien dat alleen al op het gebied van gedeerde inkomsten voor slachtoffers elke €1 geïnvesteerd in KiVa de samenleving €4,04 tot €6,57 oplevert.

1. Uitgebreide beschrijving

1.1 Doelgroep

Uiteindelijke doelgroep

KiVa is bedoeld voor alle leerlingen van reguliere scholen in het primair onderwijs in Nederland. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen leerlingen van de groepen 1 tot en met 4 (onderbouw) en de leerlingen van de groepen 5 tot en met 8 (bovenbouw). Het schoolbrede KiVa richt zich expliciet op de leerlingen als groep. Er is speciale aandacht voor leerlingen die buiten de groep vallen, of betrokken zijn bij pesten.

Intermediaire doelgroep

De intermediaire doelgroep van KiVa zijn de leerkrachten die lesgeven op de basisschool en het overige schoolpersoneel (zoals intern begeleider, directie).

Selectie van doelgroepen

KiVa is een interventie die beschikbaar is voor alle basisscholen in het regulier onderwijs in Nederland. Alle scholen kunnen ervoor kiezen om KiVa in te voeren. De universele aanpak van KiVa is geschikt en ook expliciet bedoeld voor alle leerlingen op school. Naast de universele aanpak zijn er gerichte maatregelen voor als zich toch incidenten voordoen. Het KiVa-team beslist met behulp van een screeningsformulier en gesprekken met leerlingen en andere betrokkenen of leerlingen in aanmerking komen voor een gerichte maatregel, of dat de leerkracht het probleem eerst in de klas aanpakt. Er zijn geen contra-indicaties, maar het kan wel zo zijn dat de school besluit om leerlingen met ernstige problemen door te verwijzen naar specialistische zorg en begeleiding.

Betrokkenheid doelgroep

De uiteindelijke doelgroep van KiVa (de leerlingen) is niet actief betrokken bij de (door)ontwikkeling van het programma. De intermediaire doelgroep wordt wel actief betrokken bij de (door)ontwikkeling van het programma. Tijdens het grootschalige KiVa effectonderzoek in Nederland (2012-2014) zijn schoolteams betrokken bij de ontwikkeling van de interventie door middel van ervaringsgroepen waarin op systematische wijze ervaringen zijn uitgewisseld tussen onderzoekers, trainers en scholen en ook tussen scholen onderling. Na 2014 zijn schoolteams betrokken met verschillende tevredenheidsonderzoeken en jaarlijkse regiobijeenkomsten. Ook hebben zij meegedacht over en feedback gegeven op nieuw ontwikkelde aanvullende KiVa-katernen. Sinds 2018 houden alle KiVa-scholen tweejaarlijkse borgingsbijeenkomsten waarin de implementatie en continuïteit van het KiVa-programma worden besproken.

De input van scholen heeft geleid tot aanvullingen (KiVa-katernen) en doorontwikkeling in het lesmateriaal. Voorbeelden zijn de Klasse!Vergadering (2017), twee katernen met aanvullende werkvormen voor gecertificeerde KiVa-scholen (2018), KiVa-energizers (2018) en het lespakket Rik de Pauw (2020).

In de KiVa-handleidingen is daarnaast meer aandacht gekomen voor hoe vaardigheden die ingezet kunnen worden om pesten te voorkomen en tegen te gaan, ook gebruikt kunnen worden in andere situaties. Een voorbeeld is dat vaardigheden om te helpen wanneer iemand wordt gepest ook ingezet kunnen worden om te helpen wanneer iemand zich niet fijn voelt in de klas (thema 8).

Daarnaast zijn er ook aanpassingen in de vragenlijst van de online monitor gedaan zolang daarmee zowel onderzoeksbelang als het belang van de scholen behartigend kon worden. Daarnaast heeft er in 2017 een overgang van regionale ervaringsgroepen (met als primaire doelen delen van ervaringen) naar regiobijeenkomsten (met als primaire doel delen van kennis, ontwikkelingen én ervaringen) plaatsgevonden.

1.2 Doel

Hoofddoel

Het hoofddoel van KiVa is het versterken van de sociale veiligheid en het tegengaan van pesten om zo het pedagogisch klimaat en het welbevinden van leerlingen te verbeteren binnen het primair onderwijs. Op KiVa-scholen hebben leerlingen en leerkrachten een prosociale en antipesthouding. Daarnaast hebben ze de vaardigheden om adequaat op te treden tegen pesten.

Subdoelen

Subdoelen van KiVa voor de primaire doelgroep (leerlingen) staan hieronder. Aan het einde van groep 8 moeten de subdoelen van KiVa behaald zijn. De subdoelen zijn in de KiVa-handleiding per thema verder uitgewerkt in leeftijdsadequate concrete leerdoelen en gekoppeld aan werkvormen.

De leerlingen:

Kennis

- a. ... kunnen de kenmerken van een prettige groep benoemen
- b. ... weten wat groepsdruk is en waarom dat soms moeilijk te weerstaan is
- c. ... weten hoe je met respect met elkaar omgaat
- d. ... hebben kennis over pesten, de verschillende vormen van pesten en het groepsproces rondom pesten
- e. ... zien in welke schadelijke gevolgen pesten heeft

Attitude

- f. ... willen een bijdrage leveren aan een prettige sfeer in de groep
- g. ... hebben een antipesthouding, en ontwikkelen empathie voor gepeste leerlingen.
- h. ... voelen zich medeverantwoordelijkheid voor de sfeer in de groep.

Vaardigheden

- i. ... kunnen gespreksvaardigheden inzetten (ik-taal en plustaal).
- j. ... herkennen en begrijpen van eenvoudige en complexe emoties bij zichzelf en de ander
- k. ... stoppen met het assisteren en versterken van pesters, omdat ze weten dat dit het pesten in stand houdt.
- l. ... kiezen er voor om slachtoffers van pesters en andere leerlingen die niet goed in de groep liggen te helpen, door ze te verdedigen of te vragen om mee te doen met de groep.
- m. ... komen beter voor zichzelf op (assertiviteit), en helpen vaker klasgenoten (hulpbetuigingen, vriendschappen).

Door middel van de monitor (zie 1.3 aanpak) wordt in de gaten gehouden of kinderen zich fijn en veilig voelen in de klas. Ook wordt onder meer weergegeven hoeveel er wordt gepest en of kinderen zich prosociaal gedragen. Elke leerkracht ontvangt een groepsrapport waarin deze gegevens zijn af te lezen.

Verder houdt de leerkracht in de gaten of alle subdoelen bereikt worden tijdens het geven van de KiVa-lessen. Wanneer het doel niet (voldoende) behaald is kunnen extra werkvormen worden ingezet die hetzelfde doel beogen. In het lesmateriaal is een expliciete koppeling tussen doelen en werkvormen

Subdoelen van KiVa voor de intermediaire doelgroep (leerkrachten en ander schoolpersoneel) zijn:

Leerkrachten en ander schoolpersoneel:

Kennis

- 2.1 ... kennen de uitgangspunten van KiVa
- 2.2 ... hebben kennis over de theorie van groepsvorming en (de groepsdynamiek) van pesten.

Attitude

- 2.3 ... zijn zich bewust van hun functie als rolmodel
- 2.4 ... bepalen duidelijker de norm in de klas, doordat:
 - 2.4.a ze een meer negatieve houding aannemen ten opzichte van pesten
 - 2.4.b ... ze meer aandacht besteden aan het voorkomen van pesten
- 2.5 ... zien pesten als een belangrijk probleem en erkennen de consequenties van structureel slachtofferschap.

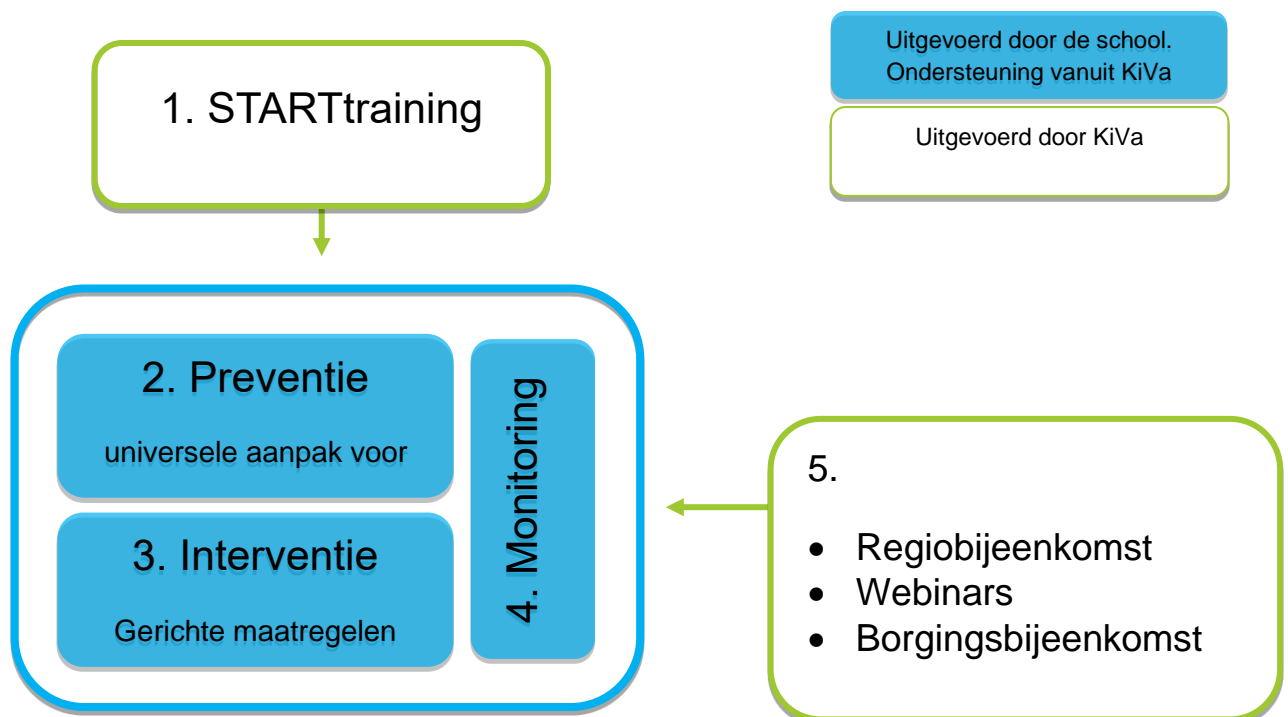
Vaardigheden

- 2.6 ... zijn beter in staat om pesten en andere sociale problemen te signaleren.
- 2.7 ... kunnen pesten oplossen met behulp van de groep en de gerichte maatregelen
- 2.8 ... stimuleren leerlingen om status en aanzien te bereiken met pro-sociaal gedrag
- 2.9 ... geven leerlingen de gedeelde verantwoordelijkheid in het tegengaan en oplossen van pesten
- 2.10 ... gaan in gesprek met leerlingen om eventuele groepsnormen die pesten ondersteunen te doorbreken.

1.3 Aanpak

Opzet van de interventie

KiVa is een schoolbreed en preventief lesprogramma. Alle leerlingen van groep 1 t/m 8 krijgen KiVa. De thema's worden tegelijk in elke groep behandeld waarbij de school de jaarplanning volgt. Naast de preventieve lessen, zijn er gerichte maatregelen voor wanneer zich toch problemen voordoen (voor kinderen met laag schoolwelbevinden, gevoel van onveiligheid, pesten). Het programma bestaat uit verschillende onderdelen. Systematische uitvoering en implementatie van alle onderdelen van het programma dragen bij aan de effectiviteit (Haataja et al., 2014).

1. Het schoolpersoneel wordt bij de start van KiVa getraind: de tweedaagse **STARTtraining**. Hierna kan de school alle onderdelen van KiVa zelfstandig uitvoeren
2. Onderdeel van de preventieve, schoolbrede systematische aanpak is een **leerkrachthandleiding** met 10 thema's. Elke maand wordt er een thema behandeld, waarover in ieder geval wekelijks in elk leerjaar les wordt gegeven. De leerkracht verbindt de thema's daarnaast met de dagelijkse praktijk op school en actualiteiten. Daarnaast worden leerkrachten getraind in het voeren van **preventieve groepsgesprekken**.
3. Als zich ondanks de preventieve maatregelen toch problemen voor doen (er zijn kinderen met een laag schoolwelbevinden, gevoel van onveiligheid, pesten) zet de school **gerichte maatregelen** in - altijd in samenspraak met het KiVa-team. Mogelijkheden zijn: **curatief groepsgesprek**, **steungroepaanpak**, **herstelgesprek**.
4. De school neemt twee keer per jaar de **online KiVa-monitor** af bij de leerlingen (20 minuten per leerling). De school voldoet hiermee aan de wettelijke monitoringsverplichting op het gebied van sociale veiligheid en de leerkracht krijgt een rapport over hoe het met de leerlingen en de klas gaat.
5. Jaarlijks organiseert KiVa een **regiobijeenkomst met nascholing** voor het hele schoolteam of een afvaardiging. Sinds 2020 zijn er **jaarlijkse webinars** voor

verdere leerkrachtprofessionalisering. Om het jaar hebben scholen een **borgingsbijeenkomst** over implementatie van KiVa.

Inhoud van de interventie

Schoolniveau

STARTtraining. Alle leerkrachten, intern begeleiders en directieleden (bij voorkeur ook onderwijs-ondersteunend personeel) volgen een tweedaagse training om de uitgangspunten van KiVa te begrijpen, de lessen te kunnen geven en de gerichte maatregelen te kunnen uitvoeren. De school kan na de trainingen alle onderdelen van KiVa zelfstandig uitvoeren.

Op de eerste dag worden ten behoeve van de kennis van leerkrachten de volgende onderwerpen behandeld:

- uitgangspunten KiVa
- vijf fases van groepsvorming van Tuckman
- groepsdynamiek achter pesten
- statusbehoefte achter pesten,
- verschillen tussen plagen en pesten
- invloed van de groepsindeling in de klas.

Daarnaast worden de lesmaterialen van de 10 thema's uitgebreid doorlopen. Leerkrachten bereiden kort een lesactiviteit voor in kleine groepen en geven die vervolgens aan de hele groep. Daarmee oefenen ze de werkwijze van KiVa.

Aansluitend wordt de rol en de verantwoordelijkheid van het KiVa-team uiteengezet. Ook is aandacht voor het voeren van preventieve groeps gesprekken

De tweede dag vindt een aantal weken of maanden later plaats en wordt vaak in overleg met de school verdeeld over twee dagdelen. Tijdens deze dag(delen) wordt dieper ingegaan op de curatieve onderdelen, waaronder de steungroepaanpak. Deze aanpak wordt uitgebreid geoefend met rollenspellen in het team. Ook worden de KiVa-monitor, de rol van en de samenwerking met ouders en de borging van KiVa in de schoolcultuur besproken.

De STARTtraining wordt bij voorkeur gevolgd door een kick-off bijeenkomst, waarbij al het personeel, leerlingen en ouders betrokken worden. De zichtbaarheid van KiVa wordt na de kick-off bijeenkomst doorgezet met KiVa-posters en het dragen van KiVa-hesjes door het schoolpersoneel tijdens pauzes.

De KiVa-trainer zorgt dat de kennis uit de subdoelen wordt overgebracht tijdens de STARTtrainingen. Deze kennis is ondergebracht in STARTtraining dag 1. Ook worden de vaardigheden hier geoefend door het voeren van een groepsgesprek en het geven van een KiVa-les. In STARTtraining dag 2 wordt het werken met gerichte maatregelen en het gebruik van de KiVa-monitor behandeld. Leerkrachten krijgen na afloop van de training een certificaat voor deelname.

KiVa-team. Een deel van de leerkrachten vormt samen het KiVa-team. Zij zijn primair verantwoordelijk voor een goede implementatie en borging van KiVa. Ze agenderen KiVa, zien er op toe dat de lessen worden gegeven, faciliteren het team in het gebruik van de monitor en bespreken de uitkomsten met leerkrachten. Het KiVa-team zorgt dat attitudes

passend bij het KiVa-programma in de school levend worden gehouden en dat de KiVa-thema's gelijktijdig in de school worden behandeld. Daarnaast fungeert het KiVa-team als aanspreekpunt voor collega's. Ten slotte wordt het KiVa-team ingeschakeld wanneer de school gerichte maatregelen inzet.

KiVa-monitor. De leerlingen vullen twee keer per schooljaar, rond oktober en rond april, de online KiVa-monitor in. De vragenlijst gaat over welbevinden, sociale veiligheid, pesten, risicolocaties en (vriendschap)relaties. Leerkrachten krijgen een rapport over de sociale staat van de klas. Leerkrachten krijgen ook informatie over individuele leerlingen als blijkt dat hun welbevinden, veiligheidsbeleving of positie in de klas afwijkt van het gemiddelde. Op schoolniveau krijgt de school een rapport met de uitkomsten van de monitor, zodat trends en ontwikkelingen van alle afgenomen metingen op schoolniveau zichtbaar worden. De KiVa-monitor is goedgekeurd door de Onderwijsinspectie. Scholen voldoen met de KiVa-monitor dus aan de verplichting om de sociale veiligheid onder de leerlingen jaarlijks te monitoren met een goedgekeurd instrument. Wanneer KiVa de schoolgegevens aan de Inspectie van het Onderwijs levert, volgt ook een benchmark ten opzichte van andere scholen in Nederland.

Betrekken van ouders. Om ouders te informeren over KiVa en te betrekken bij de uitvoering, zijn de volgende materialen en activiteiten beschikbaar:

- Er is materiaal voor een ouderavond over KiVa (een powerpoint met uitleg). Deze wordt besproken op de KiVa START-training, en de meeste scholen organiseren dit.
- Er is de mogelijkheid tot een verdiepende ouderavond, over een specifiek sociaal-emotioneel thema. Een deel van de scholen kiest ervoor om dit toe te passen in overleg met de KiVa-trainer.
- Ouders worden betrokken bij de schoolbrede kick-off bijeenkomst.
- Er is een KiVa oudergids met informatie over KiVa, groepsprocessen en pesten. Deze is online beschikbaar via de KiVa-website en de schoolwebsite.
- Er zijn oudernieuwsbrieven bij de 10 KiVa-thema's. Deze staan kant-en-klaar op het KiVa-intranet, en scholen kunnen deze indien gewenst uitbreiden.
- Voor scholen die moeite hebben met het betrekken van ouders, of hier nog geen eensluitende visie op hebben, is het mogelijk om de additionele Toolkit ouderbetrokkenheid in te zetten. Deze toolkit bevat activiteiten, werkvormen en tips om met het team de betrokkenheid van ouders te verbeteren (zie verder 'Aanvullende KiVa-katernen'). De toolkit is ontwikkeld op KiVa-scholen, maar is ook toe te passen op scholen die KiVa niet gebruiken.

Regiobijeenkomsten. Ieder najaar organiseert KiVa regiobijeenkomsten voor KiVa-scholen uit de regio. Deze bijeenkomsten zijn er voor om de schoolteams te professionaliseren en op de hoogte te houden van de nieuwste ontwikkelingen binnen KiVa en op het gebied van sociaal-emotionele ontwikkeling en pesten. Tijdens de bijeenkomst geeft een externe expert een lezing of workshop. Voorbeelden van thema's zijn: Ouderbetrokkenheid (2018), de groeikracht van kinderen (2019) en sociale media en verantwoordelijkheid online (2020). Wetenschappers van de Rijksuniversiteit Groningen delen voor de onderwijspraktijk relevante onderzoeksresultaten. Daarnaast wisselen scholen ervaringen en *best practices* uit en vindt er nascholing/intervisie plaats.

Borgingsbijeenkomst. Aan het eind van het tweede schooljaar bezoekt een afgevaardigde van KiVa de school voor een borgingsbijeenkomst. Aanwezigen vanuit de school zijn de directeur/schoolleider en het KiVa-team. Doel van de borgingsbijeenkomst is om te evalueren (wat ging goed bij de implementatie en wat kon beter?) en om vooruit te kijken:

hoe blijft KiVa goed geborgd in de cultuur van de school? Wat is daarvoor nodig? De afspraken worden vastgelegd in een verslag dat aan de school wordt opgestuurd.

De bijeenkomst leidt tot een lijst met actiepunten waarop de school zich de komende jaren kan focussen met betrekking tot de uitvoering, verbreding of verdieping van het KiVa-programma.

Groepsniveau

10 KiVa-thema's. KiVa bestaat uit 10 thema's die worden opgenomen in de jaarplanning van de school (een per maand). Per thema wordt er in ieder geval elke week een KiVa-les gegeven van 30-45 min. Ieder thema begint met een overzichtspagina waar duidelijk staat welke werkvormen aan welke subdoelstellingen werken. De thema's worden jaarlijks herhaald en vormen de basis van het KiVa-programma voor de school.

Onderbouw	Wie zijn wij?	1	Iedereen verdient respect	Bovenbouw
	Gevoelens	2	In de groep	
	Wat is een fijne groep?	3	Wat is communicatie?	
	Iedereen is uniek	4	Plagen ruzie of pesten?	
	Plagen ruzie of pesten?	5	Verborgene vormen van pesten	
	Rollen in de groep	6	Rollen in de groep	
	Samen zijn wij een fijne groep	7	Samen zijn wij een fijne groep	
	We helpen elkaar	8	We helpen elkaar	
	Wat kan ik doen?	9	Wat kan ik doen?	
	KiVa – we doen het samen	10	KiVa – we doen het samen	

Het lesmateriaal van KiVa is opgebouwd uit doelen. Bij elk doel zijn verschillende werkvormen beschikbaar waarmee dit doel behaald kan worden. De leerkracht kiest welke werkvormen voor de groep worden ingezet om het doel te behalen. Met een registratieformulier houden leerkrachten bij welke werkvormen in de groep zijn ingezet. Zo is in het volgende schooljaar duidelijk welke werkvormen al zijn gebruikt. Binnen het lesmateriaal zijn verschillende soorten werkvormen (zie de volgende pagina voor voorbeelden). Deze komen in elk thema terug. De werkvormen worden in zowel de onderbouw als de bovenbouw ingezet (met uitzondering van het KiVa-schrift) waarbij de inhoud is afgestemd op de leeftijdsgroep

KiVa-werkvormen

	<p>In klassikale werkvormen vindt een gesprek plaats tussen de leerlingen onderling en tussen de leerlingen en de leerkracht. Hierbij staat kennisoverdracht of normstelling centraal. Kennisoverdracht kan bijvoorbeeld gaan over de rollen bij pesten, de gevolgen van pesten of groepsdruk. Bij het stellen van normen en het bevorderen van empathie gaat het over groepsafspraken en positieve gedragsnormen in de klas, maar ook de mogelijk bestaande suboptimale groepsnormen worden besproken (bijvoorbeeld het stilzwijgend accepteren van buitensluiten). Er wordt daarbij telkens een beroep gedaan op ieders verantwoordelijkheid voor een fijne groep.</p> <p>Input voor de klassikale werkvormen zijn platen (bijvoorbeeld: wat gebeurt er op deze plaat, welke emoties herken je, welke rollen herken je, is dit een fijne situatie of niet), video's (bijvoorbeeld gepeste kinderen aan het woord), verhalen en metaforen die tot de verbeelding spreken (bijvoorbeeld wat zijn de gevolgen van roddelen) of concrete voorwerpen in de klas (bijvoorbeeld de stoel oefening waarbij een peestsituatie kan worden neergezet en ervaren).</p>
	<p>Bij werken in kleine groepjes gaan leerlingen een opdracht uitvoeren in kleine groepen. Bijvoorbeeld om kennis te maken of om ideeën en meningen uit te wisselen. In dat laatste geval wordt gebruik gemaakt van de activerende werkvorm <i>denken-delen-uitwisselen</i>, en <i>check in duo's</i>. Bij deze werkvormen is er sprake van interactie tussen meerdere leerlingen onderling. Het denken van leerlingen wordt zichtbaarder voor klasgenoten doordat ze elkaars standpunten leren kennen.</p>
	<p>Bij doe-werkvormen komen de leerlingen in actie of creëren ze iets (samen) om zo sociale vaardigheden te oefenen. Voorbeelden in de bovenbouw zijn spelvormen waarbij groepsdruk en buitensluiten actief ervaren worden. Hierdoor krijgt de opgedane kennis meer betekenis. In de onderbouw worden bijvoorbeeld samenwerkingsspellen gedaan.</p>
	<p>In het KiVa-schrift (alleen voor de bovenbouw) verwerken leerlingen opdrachten waarbij ze opschrijven hoe iets voor hen is. Ook worden de schrijfopdrachten gebruikt om opgedane kennis of afspraken vast te leggen in het KiVa-schrift. Hier wordt later in het jaar op gereflecteerd. In de onderbouw wordt gebruik gemaakt van boekentips. Dit zijn kinderboeken die passen bij het KiVa-thema.</p>
	<p>Bij audio & video wordt aan de hand van audio en beeldmateriaal een gesprek aangegaan met de leerlingen. Deze materialen zijn ondersteunend aan de leerdoelen, omdat de inhoud nog eens wordt aangeboden. De leerlingen zien en horen bijvoorbeeld het persoonlijke verhaal van iemand die vertelt wat buitensluiten met je kan doen, ervaren hoe het voelt om alleen te zijn, of leren via welke gezichtsuitdrukking en lichaamshouding ze verschillende eenvoudige en complexe emoties kunnen herkennen.</p>

In **rollenspellen** oefenen kinderen vaardigheden. Voorbeelden zijn rollenspellen waarin leerlingen oefenen hoe ze een ander kunnen helpen (prosociaal gedrag, verdedigen), of het uitbeelden en raden van emoties. De KiVa-thema's en KiVa-regels komen altijd terug in de opdrachten. In de onderbouw worden er ook visualisatie-verhalen voorgelezen terwijl de leerlingen hun ogen sluiten. Na afloop vindt altijd reflectie plaats.

In de thema's worden in totaal zeven regels behandeld. Deze regels komen zowel in de onder- als in de bovenbouwhandleiding in dezelfde thema's op hetzelfde moment in het schooljaar aan bod.

Onderbouw	We willen samen een groep zijn want dat is fijn	1	We doen aardig tegen elkaar en behandelen elkaar met respect	Bovenbouw
	Boos, verdrietig, blij, houd rekening met mij	2	We maken er samen een fijne groep van	
	We horen er allemaal bij: ik, jij en ook zij	3	We praten met elkaar en gebruiken daarbij ik-taal	
	We verschillen allemaal, dat maakt ons speciaal	4	We willen dat pesten stopt	
	We gaan goed met elkaar om	7	We gaan goed met elkaar om	
	We helpen elkaar	8	We helpen elkaar	
	We komen voor elkaar op	9	We komen voor elkaar op	

KiVa-spel: leerlingen uit de bovenbouw kunnen het geleerde ook oefenen in een computerspel dat bestaat uit 5 levels (elk level duurt ongeveer 1 uur). Tijdens de levels komt de inhoud van de lessen terug. Centraal staat hierbij:

- het verwerven van kennis over de rollen bij pesten en hulpstrategieën (**ik weet**), doormiddel van quizvragen
- het leren van verschillende verdedigingstrategieën om pesten tegen te gaan (**ik kan**). Strategieën hiervoor zijn bijvoorbeeld de pester te confronteren met het gedrag, op te komen voor het slachtoffer of achteraf een aardig gebaar te maken richting het slachtoffer.
- het toepassen van deze strategieën om pesten tegen te gaan (**ik doe**), doormiddel van interactieve situaties waarin de leerlingen moeten kiezen hoe ze reageren of wat ze zouden doen in dergelijke situaties (multiple choice)

Preventieve groepsgesprekken. Tijdens wekelijkse preventieve gesprekken staat de groep systematisch stil bij het functioneren van de groep. Hierbij wordt het weer als metafoor gebruikt (Bijvoorbeeld: was het zonnig deze week, of stormde het in de groep?) Tijdens de gesprekken is er ruimte voor inbreng van de leerlingen. Daardoor zorgen leerkrachten voor gedeelde verantwoordelijkheid van de sfeer in de klas. Er zijn vier gespreksregels (ik-taal, plus-taal, respect voor elkaar, één tegelijk). De metafoor van het sfeerbericht en de gespreksregels kunnen ook zichtbaar gemaakt worden in de klas op het digiboard.

Leerlingniveau

Als zich ondanks de preventieve lessen en groepsgesprekken toch problemen voor doen (kinderen hebben een laag schoolwelbevinden, gevoel van onveiligheid, of worden gepest) zet de school gerichte maatregelen in. Dit wordt altijd in samenspraak met het KiVa-team gedaan en soms ook door hen uitgevoerd. Mogelijkheden op individueel niveau zijn: curatief groepsgesprek, de (mini)steungroepaanpak en het herstelgesprek.

1. Curatief groepsgesprek: doordat de groepsgesprekken preventief worden ingezet, is het ook mogelijk dit te doen op momenten dat er sprake is van een probleem. Het curatieve groepsgesprek wordt dan oplossingsgericht ingezet. De randvoorwaarden en gespreksregels van het preventieve en curatieve groepsgesprek zijn gelijk. Het kan ingezet worden als er sprake is van een leerling die zich niet veilig voelt, die een laag welbevinden heeft, niet goed in de groep ligt of gepest wordt. Uitgangspunt is in ieder geval dat het in de groep veilig genoeg is om het klassikaal te kunnen bespreken
2. Steungroepaanpak: Deze aanpak voert een KiVa-teamlid uit met een klein deel van de groep als een leerling die zich niet veilig voelt, een laag welbevinden heeft, niet goed in de groep ligt of gepest wordt. De steungroepaanpak wordt ingezet wanneer het in de groep niet veilig genoeg is om te bespreken of het kind waar het om gaat liever niet wil dat het in de hele groep besproken wordt. Een klein groepje leerlingen, waaronder de mogelijk pester(s) maar ook vrienden van het kind dat zich niet fijn voelt, worden bij elkaar geroepen voor het uitvoeren van een concrete opdracht: het weer fijn maken voor het kind op school. De verantwoordelijkheid ligt bij de leerlingen, zij komen met ideeën. De steungroep loopt één tot twee weken. De steungroep wordt afgesloten met een individueel gesprek met de ondersteunde leerling en een groepsgesprek met de steungroep.
3. Mini-steungroepaanpak: dit is de steungroepaanpak maar dan in het klein voor de onderbouw. Deze interventie duurt één dag, maar wordt verder hetzelfde uitgevoerd als de steungroepaanpak.
4. Herstelaanpak: deze aanpak kan ingezet worden als er een heftig incident heeft plaatsgevonden op school. Er is bijvoorbeeld sprake geweest van (ernstig) geweld of online is iets ontspoord. Ook kan de aanpak worden ingezet wanneer het pesten toch doorgaat, ondanks de gemaakte afspraken en de inzet en een steungroepaanpak. Tijdens de herstelaanpak is er sprake van een individueel gesprek met pester en gepeste en wordt er een herstelplan geschreven door de leerling die heeft gepest. Bij dit plan wordt ook de gepeste en ouders van beide partijen betrokken. Het plan wordt ondertekend door de betrokkenen. Een herstelaanpak wordt meestal niet door de school zelf uitgevoerd maar door een gespecialiseerde KiVa-trainer.

Aanvullende KiVa-katernen

KiVa-Katern: Energizers: Dit is een katern met 25 energizers waarmee zonder voorbereiding en op momenten dat er een paar minuten 'over' zijn gewerkt kan worden aan samenwerken, communiceren en groepsvorming. Energizers zorgen voor energie en zijn activerend.

KiVa-Katern: Klasse!Vergadering: Met de Klasse!Vergadering vergaderen leerlingen zelfstandig over wensen, complimenten en voorstellen. De leerkracht helpt met de voorbereiding. De leerlingen, afhankelijk van hun leeftijd, voeren de vergadering zo veel mogelijk zelfstandig uit. Indien gewenst beschikken leerlingen ook over echt geld en nemen ze gezamenlijk een besluit hoe ze dat gaan besteden. Met de Klasse!Vergadering werkt de

school aan democratische waarden en burgerschap. Indien de klas ook over een geldkas beschikt leren de leerlingen ook over het bijhouden van een kasboek en het uitgeven en verdienen van geld.

KiVa-katern aanvullende werkvormen: met de aanvullende werkvormen kunnen scholen KiVa meer verbreding en verdieping geven. Deze katernen zijn alleen te bestellen door KiVa-scholen die gecertificeerd zijn en daarmee hebben aangetoond dat zij de basis goed en volledig hebben uitgevoerd en geïmplementeerd.

Lespakket Rik de Pauw: Dit is materiaal speciaal ontwikkeld voor groep 1 en 2. Het materiaal van Rik de Pauw bestaat uit een verhalenboek, een leskist en een katern. Het idee achter Rik de Pauw is dat leerlingen spelenderwijs sociale vaardigheden opdoen en zich sociaal-emotioneel ontwikkelen. Het materiaal sluit aan op de handleiding voor de onderbouw; de thema's en de bijbehorende regels zijn hetzelfde als in de onderbouw.

Toolkit ouderbetrokkenheid: Deze toolkit helpt scholen om ouders bij de school en de visie van de school te betrekken. Doel van de toolkit en training is scholen in het basisonderwijs op een praktische, laagdrempelige manier te helpen om op een positieve manier ouders te betrekken bij de school. De training en toolkit zijn gebaseerd op vier pijlers: 'Werk aan een duidelijke visie', 'Maak een groep van ouders', 'Versterk de band tussen leerkracht en ouders' en 'Stimuleer structurele informatie-uitwisseling'. Bij iedere pijler worden activiteiten, werkvormen en tips gegeven zodat het team direct aan de slag kan met het verbeteren van de betrokkenheid van ouders. Ook staan er inspirerende praktijkvoorbeelden in de toolkit. De toolkit is effectief voor het versterken van de ouderbetrokkenheid (van Niejenhuis et al., 2020).

2. Uitvoering

Materialen

Het KiVa-programma bestaat standaard uit de volgende materialen:

Werving

- Een overzicht van alle materialen en diensten van KiVa.
- Digitale en gedrukte zichtzendingen van beide handleidingen en de KiVa-katernen.
- Voorlichtingspresentaties en -filmpjes over het KiVa-programma van een KiVa-trainer

Uitvoering

- Gedrukte gethematiseerde leerkrachthandleidingen met preventief lesmateriaal (onderbouw en bovenbouw), opgebouwd uit 10 thema's die gedurende het schooljaar worden doorlopen in iedere groep.
- Het KiVa-computerspel voor leerlingen (www.kivaschool.nl/kiva-spel).
- Gedrukte handleidingen met instructies voor gerichte maatregelen.
- Gedrukte KiVa-katernen voor een verbreding en verdieping. De ontwikkelde KiVa-katernen zijn op moment van schrijven de Klasse!Vergadering (2017), twee katernen met aanvullende werkvormen voor gecertificeerde KiVa-scholen (2018), KiVa-energizers (2018), het lespakket Rik de Pauw (2020) en de toolkit ouderbetrokkenheid (2019).
- PowerPointpresentaties over:
 - o Training voor het hele schoolteam.
 - o Ouderavond (desgewenst uitgevoerd vanuit KiVa).
- Een online omgeving (MijnKiVa) op www.kivaschool.nl met digitale lesmaterialen, lesbrieven, video's, ondersteunende PowerPoints, formulieren en checklists.
- Materialen t.b.v. de zichtbaarheid/de signaalfunctie (vlag, raamstickers, posters, KiVa-hesjes voor pleinwachten, e.d.).
- Een ouderbrochure en maandelijks oudernieuwsbrieven (gekoppeld aan de 10 thema's).
- Per kwartaal nieuwsbrieven voor de scholen met daarin tips en actualiteiten rondom KiVa.

Evaluatie

- De Leerlingmonitor voor het monitoren van de sociale veiligheid (kiva.sociaalnetwerkadvis.nl).
 - o Per meting een groepsrapport voor elke groep waarvan 75% van de leerlingen de vragenlijst heeft ingevuld.
 - o Een schoolrapport waarin alle metingen die zijn afgenomen in groep 5 t/m 8 worden weergegeven.

Voor een actueel overzicht van alle aanvullende en optionele materialen en diensten, zie: <https://www.kivaschool.nl/het-kiva-programma/aanvullende-producten-en-diensten/>

Locatie en type organisatie

De interventie kan uitgevoerd worden op alle basisscholen in het primair onderwijs in Nederland. Daarbij wordt altijd het hele schoolteam getraind in de interventie. KiVa wordt op scholen gecoördineerd door het KiVa-team. Dit team bestaat uit minstens drie volwassenen (leerkrachten of intern begeleiders) die zijn getraind om pesten aan te

pakken. De directeur mag niet in het team plaats nemen, omdat het belangrijk is dat één persoon boven de partijen blijft staan, bijvoorbeeld in het geval van escalatie.

Opleiding en competenties van de uitvoerders

De uitvoerders van KiVa zijn de leerkrachten die op basisscholen werken. Deze leerkrachten hebben de PABO afgerond en eventuele vervolgopleidingen. Daarnaast wordt de interventie mogelijk uitgevoerd door IB-ers en directeuren. Het is mogelijk dat onderwijsassistenten ondersteunen bij de uitvoering van KiVa-lessen. Het is echter niet de bedoeling dat zij structureel de lessen geven.

De trainingen worden gegeven door gecertificeerde KiVa-trainers. De KiVa-trainers hebben in Nederland of Finland een tweedaagse train-de-trainer doorlopen om bekend te raken met de uitgangspunten van KiVa. Na certificering komen KiVa-trainers twee keer per jaar bijeen om praktijkervaringen te bespreken en kennis te nemen van nieuwe ontwikkelingen in materiaal en onderzoek.

Kwaliteitsbewaking

De kwaliteit van de interventie wordt op verschillende manieren bewaakt.

- Het KiVa-consortium (wetenschappers, trainers en KiVa) stelt de kaders voor KiVa, ziet toe op uitvoering van KiVa en zet de lijnen voor verder onderzoek en ontwikkeling uit. Het bewaakt daarmee de inhoud en de kwaliteit van de interventie.
- De kwaliteit van de trainingen wordt bewaakt door het afnemen van evaluatievragenlijsten bij de deelnemers.
- De kwaliteit van de KiVa-trainers wordt bewaakt door het stellen van kwaliteitseisen aan de trainers. Het behalen van deze eisen is nodig voor het behouden van een licentie om KiVa-training te mogen geven. Er moet minimaal één training per jaar gegeven worden. De trainer moet in ieder geval gemiddeld een drie scoren (vijfpuntschaal) op alle evaluatievragen die deelnemers invullen en de trainer moet jaarlijks deelnemen aan de train-de-trainer bijeenkomsten die twee keer per jaar plaatsvinden. Tijdens deze dag worden de trainers bijgeschoold.
- Daarnaast zet KiVa elk jaar een tevredenheidsonderzoek uit onder KiVa-scholen om hun ervaringen en verbeterpunten op te halen.
- Het is heel belangrijk voor de effectiviteit van het programma dat het uitgevoerd wordt zoals het bedoeld is (Orobio de Castro et al., 2018). Daarom houdt KiVa de kwaliteit van de uitvoering van de interventie op scholen in de gaten door regiobijeenkomsten en borgingsbijeenkomsten te houden en door middel van het certificeringsproces
 - Tijdens de regiobijeenkomsten kunnen leerkrachten nieuwe kennis verkrijgen, wetenschappelijke inzichten gedeeld worden en inspiratie opdoen.
 - Tijdens de borgingsbijeenkomsten doorloopt KiVa met de school op procesniveau de invoering van het KiVa-programma. Daarbij brengt de school met KiVa in kaart wat goed gaat en wat beter kan.
- De competenties van de uitvoerders worden bewaakt door scholing aan te bieden voor nieuwe leerkrachten. Tweemaal per jaar organiseert KiVa de eerste en tweede dag van de STARTtraining op een centrale locatie. Nieuwe leerkrachten van KiVa-scholen die de STARTtraining nog moeten volgen kunnen hieraan deelnemen. Afhankelijk van de behoeften van de school kan ook een opfrustraining worden ingepland waarbij nieuwe leerkrachten worden getraind en voor de bestaande leerkrachten verdieping of verbreding wordt geboden (zie optionele trainingsonderdelen).

- Wanneer een school (bijna) twee schooljaren met KiVa werkt, kan de school het KiVa-certificaat aanvragen. Alleen scholen die voldoen aan de gestelde eisen met betrekking tot het juist invoeren van KiVa komen in aanmerking voor een certificaat. Deze eisen zijn te vinden op [de KiVa-website](#). De school vult een online zelf-evaluatie in en ontvangt bij een positieve beoordeling het KiVa-certificaat en de aanvullende KiVa-katernen voor gecertificeerde scholen. De school mag zich voor de duur van twee schooljaren een gecertificeerde KiVa-school noemen en het KiVa-certificaat zichtbaar in de school hangen. Na twee jaar vindt er een nieuwe beoordeling plaats.

Randvoorwaarden

KiVa faciliteert scholen bij de meest belangrijke randvoorwaarden voor een succesvolle invoering en uitvoering van de interventie (Kaufman & Huitsing, 2019):

- Organisatie/schoolleiding
 - Steun van schoolleiding voor het programma
 - Informeren van personeel, leerlingen en ouders
 - Informeren voor de start van het programma
 - Bij- en nascholing van personeel
 - Zichtbaarheid van het programma
 - Monitoring en evaluatie van het programma
 - Aanstellen van een KiVa-team voor de coördinatie en ondersteuning van collega's
- Gebruiker/Leerkracht
 - Motivatie voor gebruik van het programma
 - Aansluiten bij taakopvatting
 - Kennis over doelen en effecten van het programma
 - Vertrouwen in de uitvoerbaarheid van het programma
 - Voorbereiden van de lessen
 - Inplannen van de lessen in de jaarplanning
- Interventie
 - Duidelijkheid over uitvoering
 - Aansluiting bij missie/visie van de school
 - Effectiviteit

Implementatie

Scholen worden op de volgende manieren ondersteunt bij de implementatie:

- In de STARTtraining is aandacht voor de implementatie en borging van KiVa op school.
- Er wordt ieder kwartaal een nieuwsbrief naar de scholen verstuurd met daarin belangrijke informatie met betrekking tot het programma, de uitvoering en de implementatie.
- De afname van de monitor wordt op alle scholen gecoördineerd en er is een helpdesk voor vragen of problemen.
- Ieder jaar organiseert KiVa een regiobijeenkomst waar leerkrachten nieuwe kennis verkrijgen, wetenschappelijke inzichten gedeeld worden en inspiratie opdoen.
- Wanneer de preventie aanpak van KiVa niet voldoende is en bepaalde kinderen zich niet fijn voelen op school, biedt KiVa curatieve maatregelen: het curatieve groepsgesprek, de steungroepaanpak en de herstelaanpak.
- Als een (curatieve) interventie niet (voldoende) werkt en de situatie niet vooruit gaat, bespreekt de school met hun KiVa-trainer wat er nog meer nodig is.

- Na twee jaar is er een borgingsbijeenkomst op de school om te evalueren hoe de implementatie is verlopen en hoe de school dit de komende jaren gaat oppakken.
- Het is altijd mogelijk om contact te leggen met KiVa of de KiVa-trainer (via mail of telefoon) als scholen tegen problemen aanlopen of advies nodig hebben.
- KiVa werkt met certificaten. Scholen kunnen deze na twee jaar aanvragen. Scholen kunnen een certificaat krijgen voor twee jaar, daarna moeten ze een nieuwe aanvraag doen. Eisen zijn onder meer dat het personeel getraind is en dat de thema's worden behandeld. Zie voor de actuele eisen de [KiVa-website](#).

Kosten

De materiële kosten voor de implementatie van KiVa zijn in 2020 als volgt:

Eenmalig:

€3895 Tweedaagse STARTtraining
 €350 Borgingsbijeenkomst
 €52,50 Per handleiding
 €145 Lespakket Rik de Pauw
 ±€10 per KiVa-katern

Jaarlijks:

€515 Schoolbedrag (<4 groepen= €360)
 €100 Per groep

- Voor de STARTtraining wordt uitgegaan van 2x 8 uur voor iedere deelnemer.
- Daarnaast zal er in iedere groep iedere week een halfuur KiVa-les gegeven worden en is er preventief groepsgesprek.
- Het KiVa-team bestaande uit drie personen is hier per jaar ongeveer 15-20 uur per persoon aan kwijt.

Na de investering in de eerste implementatie zijn de totale kosten per klas de kosten per groep (€100) plus het schoolbedrag (€515 of €360) gedeeld door het aantal groepen.

Onderzoek 1, publicatie 3 (Huitsing, Barends, et al., 2020) laat zien dat KiVa kosteneffectief is waarbij de verwachte maatschappelijke opbrengsten hoger zijn dan de gemaakte kosten, zelfs onder de voorwaarde van maximale implementatie (in tijdsinvestering) en door enkel te kijken naar inkomenseffecten op lange termijn. De geschatte kosten per leerling komen uit op jaarlijks €20,88. Ter vergelijking beschouwd het Nationaal Programma Onderwijs (zie <https://www.nponderwijs.nl/po-en-vo/aan-de-slag/menukaart/gebruik-menukaart>) de kosten voor een interventie **zeer laag** als deze onder de €92 vallen.

3. Onderbouwing

Probleem

Pesten en sociale veiligheid

Pesten op scholen is een universeel probleem dat deel uitmaakt van een complex groepsfenomeen (Salmivalli, 2010). Pesten is een vorm van agressie en wordt gekenmerkt door vier aspecten: (a) *herhaaldelijk* en (b) *schadelijk* gedrag voor slachtoffers in de context van een (c) *machtsverschil* tussen pesters en slachtoffers - waardoor slachtoffers zich moeilijk kunnen verdedigen en verweren - dat voornamelijk (d) *strategisch en doelgericht* is (Kaufman et al., 2020; Olweus, 1993; Volk et al., 2014). Hoewel pesten vele verschijningsvormen kent, zoals verbaal (uitschelden), fysiek (schoppen, slaan), materieel (spullen afpakken of kapot maken), relationeel (uitsluiten, roddelen), of online pesten, blijkt dat onderliggende kenmerken en oorzaken van deze negatieve gedragingen hetzelfde zijn: gedrag dat systematisch (steeds opnieuw), schadelijk en doelgericht (opzettelijk is) is gericht op iemand die zich nauwelijks kan verweren.

In Nederland is de term 'sociale veiligheid' sinds 2014 in gebruik als positief alternatief voor het woord 'pesten', waarmee een school veilig is "*als de sociale, psychische en fysieke veiligheid van leerlingen niet door handelingen van anderen wordt aangetast. Dat betekent dat er een veilige en positieve sfeer is op school. Het betekent ook dat de school optreedt tegen pesten, uitschelden, discriminatie, geweld en andere vormen van ongepast gedrag, en deze zoveel mogelijk voorkomt.*" (Onderwijsinspectie, 2021). Als een school pesten herkent, voorkomt en oplost, komt dat ten goede aan de sociale veiligheid.

Om dit te onderbouwen hebben we uit de voormeting van het KiVa-onderzoek ($N = 9305$ leerlingen) de score voor zelfrapportage op de globale vraag van pesten ('hoe vaak ben je de afgelopen maanden gepest'; antwoorden: nooit, 1 of 2 keer, maandelijks, wekelijks, dagelijks) uit de Olweus' Bully-Victim Questionnaire (1996) in Tabel 3.1 gerelateerd aan twee andere uitkomsten van sociale veiligheid: ervaren veiligheid ('ik voel met veilig op school', antwoorden: nooit, soms, vaak altijd) en een schaal met 6 items over welbevinden op school (voorbeeldvraag: 'op school vind ik het leuk', antwoorden: nooit, soms, vaak altijd; $\alpha = .76$). Hieruit blijkt dat de sociale veiligheidsgevoelens afnemen naarmate leerlingen meer gepest worden. Het gemiddelde op de veiligheidsvraag neemt met bijna een standaarddeviatie af van 3.52 voor nooit gepeste leerlingen naar 2.82 voor dagelijks gepeste leerlingen. Van de kinderen die nooit gepest worden voelt 12% zich nooit of soms veilig, terwijl dit voor dagelijks gepeste kinderen meer dan drie keer zo hoog is met 41%. Ook het welbevinden op school neemt met bijna een standaarddeviatie af als kinderen dagelijks gepest worden (van 3.13 naar 2.68). Deze resultaten laten zien dat het pesten en sociale veiligheid verschillende kanten van dezelfde medaille zijn. Als pesten wordt tegengegaan, wordt de sociale veiligheid verbeterd.

Tabel 3.1: Pesten en sociale veiligheid

Slachtofferschap van pesten →	Totaal	Nooit	1 of 2 keer	Maan- delijks	Wekelijk s	Dagelijks	Anova (verschil tussen groepen)
Ik voel met veilig op school (gemiddelde)	3.30 (0.85)	3.52 (0.74)	3.31 (0.78)	3.12 (0.89)	3.00 (0.88)	2.82 (1.00)	F(4, 9262) = 203.7, <i>p</i> <.001
Ik voel me [nooit/soms] veilig op school (percentage)	19%	12%	17%	25%	28%	41%	F(4, 9300) = 162.3, <i>p</i> <.001
Welbevinden op school (6 items)	2.98 (0.54)	3.13 (0.51)	2.99 (0.49)	2.87 (0.50)	2.78 (0.52)	2.68 (0.61)	F(4, 9262) = 231.1, <i>p</i> <.001

Noot: Alle groepen verschillen significant van elkaar in een Bonferroni post-hoc test met $p < .05$.

Ernst: Negatieve gevolgen

Pesten heeft tal van negatieve gevolgen voor verschillende actoren, zowel op korte als op lange termijn.

Slachtoffers. Pesten heeft uiteraard negatieve gevolgen voor het psychosociaal welzijn, de mentale en fysieke gezondheid en het functioneren op school van slachtoffers (Arseneault, 2018; Gini & Pozzoli, 2013; McDougall & Vaillancourt, 2015). Voorbeelden zijn depressieve symptomen, sociale angst, een lager zelfbeeld, zelfverminking, zelfmoordgedachten en gezondheidsklachten zoals stress, chronische hoofdpijn, ontstekingen en verminderde cortisolregulatie. Op school voelen slachtoffers van pesten zich onzeker, presteren ze slechter en lopen ze een verhoogd risico om te spijbelen (Arseneault, 2018). Slachtoffers van pesten in de kindertijd lopen op latere leeftijd meer risico op werkloosheid, een lager inkomen en armoede (Brimblecombe et al., 2018).

Pesters. Pesters lopen een groter risico op een problematische ontwikkeling zoals psychiatrische problemen en alcoholmisbruik, en ook zijn ze op latere leeftijd vaker betrokken bij delinquentie en geweld (Copeland et al., 2013; Kretschmer et al., 2018; Ttofi et al., 2012)

Omstanders. Omstanders van pesten lopen het risico om op korte termijn psychische problemen, negatieve gevoelens en stress te ervaren (Nishina & Juvonen, 2005; Rivers et al., 2009). Ze voelen zich minder veilig (zijn bang om het volgende slachtoffer te worden) en hebben een lager zelfvertrouwen, bijvoorbeeld doordat ze zich schuldig voelen dat ze niet ingrijpen omdat ze bang zijn voor de gevolgen (Frey et al., 2015; Huitsing et al., 2014).

Ouders en Leerkrachten. Ouders van gepeste kinderen hebben vaak gevoelens van woede, frustratie en machteloosheid en maken zich zorgen of ze kind kunnen beschermen (Harcourt et al., 2014; Sawyer et al., 2011), wat kan leiden tot productiviteitsverlies op het werk (Jantzer et al., 2018). Pesten aanpakken vermindert de lestijd en kan een bron van stress zijn voor leerkrachten (van Verseveld et al., 2020). Gesprekken met ouders over pesten zijn voor leerkrachten vaak moeilijk en kunnen leiden tot frustraties en misvattingen.

Spreiding

Pesten op scholen is een universeel en veelvoorkomend probleem. De meeste recente rapportage van de monitor sociale veiligheid bevroeg kinderen met een algemene vraag naar pesten (zonder uitleg te geven over de relevante aspecten), waarbij bleek dat tien procent van de Nederlandse kinderen aangeeft gepest te worden – voor 3.5% is dit

wekelijks of zelfs dagelijks (Nelen et al., 2019). Sinds 2014 blijkt het percentage gepeste kinderen gedaald van 14% naar 10%, maar de daling is vooral te zien bij incidenteel ('soms') gepeste kinderen; het percentage systematisch gepeste kinderen ('wekelijks/dagelijks') blijft stabiel rond de 3%.

Internationaal onderzoek uit de *Health Behavior in School-aged Children 2017/2018* (HBSC) laat vergelijkbare cijfers zien (Inchley et al., 2020a). Ongeveer 10% van de kinderen in 45 Europese landen geeft aan gepest te worden, waarbij de prevalentie bij jongens in de meeste landen hoger is dan voor meisjes. In het overzicht van 45 landen scoort Nederland voor de prevalentie van pesten bij 11-jarigen in de top vijf van landen met de minste slachtoffers (Inchley et al., 2020b). Uit hetzelfde rapport blijkt dat slachtofferschap van pesten afneemt naarmate leerlingen ouder worden, maar dat de prevalentie van anderen pesten juist toeneemt.

Oorzaken

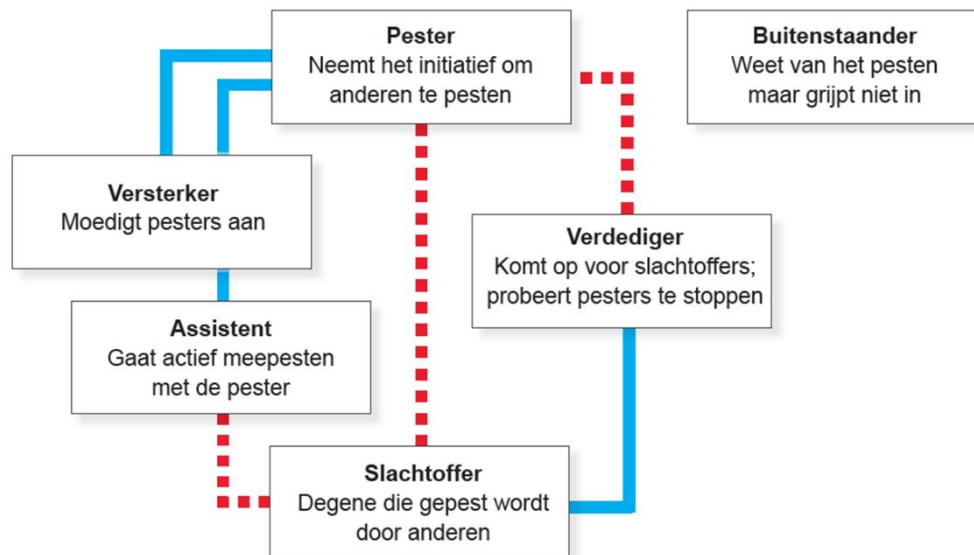
Er zijn tal van factoren en eigenschappen te vinden die gerelateerd zijn aan pesten en gepest worden (Arseneault, 2018; Hong & Espelage, 2012; Zych et al., 2019). Overzichtsstudies hebben deze risicofactoren geclassificeerd op individueel, *peer*, familie en schoolniveau (Zych et al., 2019). Risicofactoren op individueel niveau zijn onder meer verlaagd zelfvertrouwen, angststoornissen, gebrek aan empathie of cognitieve problemen. Op peer niveau zijn voorbeelden weinig sociale contacten, een lage sociale status of weinig hulp van anderen. Op familieniveau gaat het vaak om een problematische relatie met de ouders, zoals een gebrek aan ouderlijke warmte, weinig ouderlijk toezicht, of zelfs verwaarlozing. Op schoolniveau gaat het om het algehele schoolklimaat en om buurtkenmerken (zoals lage sociaaleconomische status). De lijst van risico- en beschermende factoren is lang, en deze factoren bieden geen volledige bescherming tegen slachtofferschap en leiden ook niet altijd tot pesten. De relevante vraag is dan ook waarom deze factoren de *kans* verhogen op slachtofferschap en/of pesten, en waarom vergelijkbare kinderen in de ene klas wel bij pesten betrokken zijn en in de andere niet? Het antwoord op deze vraag is te vinden in de groepsnormen en gerelateerde groepsprocessen die bepalen of leerlingen met genoemde risicofactoren worden in- of buitengesloten (Salmivalli, 2010). *Om pesten te voorkomen, te verminderen of te verhelpen, is het van belang dat de beschermende en risicofactoren een rol spelen binnen de context van een groep. De groepsnormen en groepsprocessen kunnen zowel functioneren als beschermende of risicofactoren en er toe leiden dat kinderen met risicofactoren (zoals weinig zelfvertrouwen of sociale contacten) worden in- of uitgesloten.*

Bij het voorkomen en verminderen van pesten vanuit dit groepsproces (en het ontwikkelen van KiVa) staan drie theoretische inzichten centraal.

1. Het eerste aspect van het groepsproces is de *rolbenadering bij pesten* (Salmivalli et al., 1996). De rolbenadering gaat er vanuit dat alle leerlingen in de groep een rol spelen bij het voortduren van het pestprobleem. De oorzaak ligt dus niet alleen bij slachtoffer(s) en pester(s) maar bij de groep als geheel. Juist de omstanders kunnen er aan bijdragen dat het pesten in stand gehouden wordt of zelfs toeneemt. Meelopers en versterkers maken dat pesters zich gesterkt voelen. Doordat buitenstaanders niet ingrijpen, stemmen ze impliciet in met het pesten. Onderdeel van het veranderen van het groepsproces is dat kinderen inzien welke rol ze in de groep innemen, een *anti-pestattitude* ontwikkelen en inzien dat de meerderheid van de klas tegen pesten is. Daarnaast is het van belang om *empathie* (voor slachtoffers) te bevorderen, en kinderen op te laten komen voor elkaar – en specifiek het *verdedigen* van klasgenoten met een

lage sociale status die niet goed in de groep liggen.

Figuur 1 geeft de relaties tussen de leerlingen in de meest relevante rollen schematisch weer. De blauwe doorgetrokken lijn betekent een positieve relatie, de rode stippellijn betekent een negatieve relatie. De rollen van leerlingen bij pesten zijn vaak niet statisch, maar dynamisch. Pesters kunnen bijvoorbeeld ook verdedigers zijn, vooral van hun eigen vrienden die vaak ook pesten (Huising et al., 2014; Rambaran et al., 2020).

Figuur 1. De rollen in het groepsproces van pesten.

2. Het tweede aspect van het groepsproces is dat pesters vaak een goede sociale positie hebben (Pouwels et al., 2016; Volk et al., 2012) doordat de groepsnormen het pesten toestaan. Pesters zijn meestal populaire en opvallende leerlingen in de klas. Juist doordat pesters aanzien genieten, staan ze veel sterker dan hun slachtoffers, die vaak een lage sociale status hebben. Leerlingen kunnen hun status verhogen door andere leerlingen te domineren, bijvoorbeeld door te pesten (Veenstra et al., 2010). De context, waaronder leerlingen en leerkrachten, bepaalt de groepsnorm ten aanzien van pesten. De bereidheid van leerlingen om wel of niet met pesten door te gaan hangt hiermee samen. Als belangrijke leerlingen (zoals klasgenoten, seksegenoten of populaire leerlingen) pesten accepteren, hebben pesters weinig reden om hun gedrag te stoppen en is dat een belangrijke oorzaak voor het pesten (Dijkstra et al., 2008). Als er daarentegen veel leerlingen in de klas *optreden tegen pesten*, is het voor pesters veel minder aantrekkelijk om door te gaan met pesten. Dit zal ertoe leiden dat de opbrengsten (zoals het verkrijgen van status) voor pesters verminderen, waardoor hun motivatie om te pesten kleiner wordt. Daarom is het belangrijk dat kinderen inzien dat de meerderheid van de klas negatief over pesten denkt en dat ze hun anti-pestattitude duidelijk zichtbaar maken.

Door de veranderde groepsnormen zijn niet alleen slachtoffers gebaat bij een vermindering van pesten (Juvonen et al., 2016). Uiteindelijk zullen alle leerlingen een hoger schoolwelbevinden ontwikkelen (Huising et al., 2019; Salmivalli, Garandeau, et al., 2011), omdat kinderen door een veiliger klassenklimaat minder pestsituaties observeren en minder bang hoeven te zijn om ook slachtoffer te worden (Rivers et al., 2009)

3. Het derde aspect van het groepsproces is dat leerkrachten rolmodellen zijn bij het sturen van het groepsproces en het voorkomen en oplossen van pesten (Saarento et al., 2015;

Veenstra et al., 2014). Als *leraren opstaan tegen pesten*, wordt het makkelijker om iedereen in de klas verantwoordelijk te maken voor het creëren van een klimaat waarin pesten wordt afgewezen. Het benadrukken van de rol van leraren is belangrijk, aangezien zij vaak niet op de hoogte zijn van pestincidenten en niet altijd adequaat ingrijpen (De Luca et al., 2019). Daarom worden leerkrachten getraind om kinderen veilige strategieën aan te leren om slachtoffers te ondersteunen en om het pedagogische klimaat zodanig te veranderen dat pestgedrag geassocieerd wordt met een lage status.

Aan te pakken factoren

KiVa richt zich op de *groepsdynamiek*, de *rolbenadering van pesten* en de daaraan gerelateerde *groepsnormen*. Leerlingen en leerkrachten krijgen hier inzicht en kennis over (subdoelen 1.1 t/m 1.5 en 2.1 t/m 2.2).

Vanuit die kennis ontstaat een verandering in *anti-pestattitude*. Leerkrachten en leerlingen uitten duidelijk dat ze tegen pesten te zijn en ontwikkelen *empathie* voor slachtoffers. Daarnaast voelen ze zich *medeverantwoordelijk* voor de algehele sfeer in de groep. Door de training en de KiVa-lessen krijgen *leerkrachten inzicht in hun rolmodelfunctie* en zetten zich daarom in om de groepsnorm duidelijker te bepalen (subdoelen 1.6 t/m 1.8 en 2.3 t/m 2.5)

Doordat leerkrachten een *sterkere anti-pesthouding* ontwikkelen en *vaardigheden verwerven om pesten op te lossen* zijn ze beter in staat om pesten te signaleren en zullen ze eerder actiever ingrijpen. Samen met de gedragsverandering van alle leerlingen in de klas zorgt dit voor duidelijke positieve omgangsnormen, die worden ondersteund met zichtbaar gedrag. *Leerlingen stoppen met het assisteren en versterken van pesters* en kiezen er voor om slachtoffers te helpen. Ook als zij zichzelf als buitenstaander in de peestsituatie zien. Hiermee verliest het pestgedrag zijn sociale status. Daarnaast leren leerlingen op te komen voor zichzelf en om hulp te vragen, waardoor hun sociale positie verbetert (subdoelen 1.9 t/m 1.13 en 2.6 t/m 2.10).

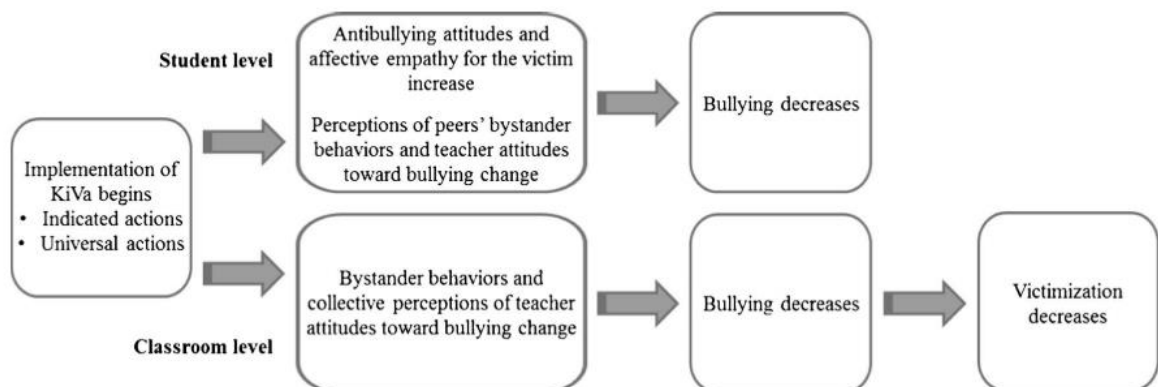

Fig. 1 Theoretical model of the effects of the KiVa program

Met behulp van deze factoren beoogt KiVa een cultuurverandering in de school te bereiken. Op scholen waar de norm omslaat, wordt er minder gepest en daadkrachtiger opgetreden wanneer dat wel het geval is. Dit theoretische model (zie het figuur hierboven) is elders uitvoerig beschreven en empirisch getest (Saarento et al., 2015). Daar profiteren alle leerlingen van: ze gaan met meer plezier naar school (hoofddoel).

Verantwoording

Rolbenadering en de groepsnorm bij pesten

Pesten is onderdeel van een complex groepsprobleem met daaraan gerelateerde groepsprocessen. Onderdeel van het groepsproces zijn de rollen die kinderen op zich kunnen nemen (de rolbenadering) en de groepsnormen in de klas die pesten verwerpen of ondersteunen. KiVa pakt deze oorzaken van pesten aan door de volgende veranderingen:

- KiVa zorgt voor activering van buitenstaanders. De meerderheid van schoolgaande leerlingen heeft namelijk een duidelijke afkeurende houding ten opzichte van pesten (Saarento & Salmivalli, 2015). Vaak laten ze echter niet expliciet weten dat ze het pesten afkeuren. Op KiVa-scholen spreken leerlingen én leerkrachten zich expliciet uit tegen pesten. Leerlingen krijgen inzicht in het feit dat hun medeleerlingen ook tegen pesten zijn. Dit leidt tot een verandering in hun anti-pestattitudes en daarmee tot een verandering in de groepsnorm. Om dit te bereiken spreken leerlingen en leerkrachten expliciet over groepsdynamiek, groepsdruk en de rollen bij pesten.
- KiVa zorgt voor minder versterkers en meer verdedigers. Kinderen worden zich bewust van de sociale beloning die versterkers aan pesters geven en leren over het belang van verdedigen in de klas. In klassen met minder versterkers en meer verdedigers wordt dan ook minder gepest (Kärnä et al., 2010).
- Door de KiVa-lessen ontwikkelen leerlingen empathie voor slachtoffers en andere klasgenoten (Garandau et al., 2021), waardoor kinderen meer voor elkaar opkomen – en klasgenoten gaan verdedigen die niet goed in de groep liggen (Saarento et al., 2015)

Doordat leerlingen en leerkrachten duidelijk stelling nemen tegen pesten en hun anti-pestattitudes uitspreken, verandert de groepsnorm waardoor het pesten afneemt (Saarento et al., 2015). In klassen waar pesten wordt afgewezen en er meer verdedigers (en minder versterkers) zijn wordt minder gepest (Kärnä et al., 2010; Salmivalli, Voeten, et al., 2011).

Om de kennis op dit gebied over te dragen, attitudes op de voorgrond te laten komen en gedragsverandering te bereiken, bieden de KiVa-thema's leerlingen diverse werkvormen die tezamen:

- ... inzicht bieden in wat pesten inhoudt (bijvoorbeeld verschil pesten/plagen) en wat de schadelijke gevolgen zijn (onder meer thema 4, 5 en 6);
- ... kennis bieden over groepsprocessen en groepsdruk, alsmede communicatieve en sociale vaardigheden om binnen een groep te functioneren (thema 2 en 3);
- ... sociale vaardigheden aanleren om positief gedrag te belonen en negatief gedrag (waaronder pesten) af te keuren (thema 2, 7 en 8).
- ... vaardigheden om beter voor zichzelf en anderen op te komen (onder meer thema 9).

Kennis, attitude en gedragsverandering

In eerste instantie zijn de klassikale werkvormen van belang voor de attitude en gedragsverandering. Dit is te verklaren vanuit de theorie van *pluralistic ignorance* en *conformisme*. Individuen interpreteren het gedrag van anderen als een uiting van de persoonlijke voorkeuren van deze anderen (Bicchieri, 2005; Willer, Kuwabara & Macy, 2009). In het geval van pesten ziet een buitenstaander een kind pesten en interpreteert dit gedrag als een uiting van de persoonlijke voorkeur van de pester. Voor leerlingen die de pester helpen (assisteren) of om de pester lachen (versterken) geldt hetzelfde. Deze

gedragingen zijn een positieve reactie op het pesten en impliceren een goedkeuring van het pestgedrag. Daarnaast ziet een buitenstaander dat mede-buitenstaanders zich afzijdig houden van het pesten. Ook dit wordt geïnterpreteerd als stilzwijgend goedkeuren. Slachtoffers lijken daarmee de enige personen te zijn die het gedrag afkeuren. Door verkeerde interpretatie van het gedrag van anderen veronderstellen leerlingen in groepen waar veel wordt gepest dat pesten door de meerderheid van de groep wordt ondersteund (Bicchieri & Fukui, 1999). Een gebrek aan communicatie tussen de betrokkenen maakt dat deze veronderstellingen blijven bestaan (Bicchieri, 2005). Voor een kind op de basisschool is de schoolklas één van de meeste nadrukkelijk aanwezige sociale omgevingen (Pozzoli, Gini, & Vieno, 2012) en het primaire milieu van sociale interacties (Chang, 2004). Leerlingen conformeren zich aan de preferenties van groepsleden in de hoop geaccepteerd te worden en uit angst voor afwijzing en sancties uit hun sociale omgeving (Bicchieri, 2005; Chang, 2004; Jackson, Cappella, & Neal, 2015; Roccas, Horenczyk, & Schwartz, 2000). Op KiVa-scholen spreken leerlingen én leerkrachten zich expliciet uit tegen pesten tijdens klassikale werkvormen.

Leerlingen krijgen inzicht in het feit dat de meeste medeleerlingen ook tegen pesten zijn. Dit leidt tot de expliciete uiting van hun anti-pestattitudes en daarmee tot een verandering in de groepsnorm. De leerlingen ontdekken dat zij samen invloed kunnen uitoefenen op de norm en ook samen verantwoordelijk zijn voor de groepsnormen. Dat maakt de weg vrij voor het samen nieuwe positieve groepsnormen te formuleren.

Om ervoor te zorgen dat het leren niet alleen top-down gebeurt, heeft KiVa ook werkvormen in kleine groepjes. Het werken in kleine groepjes bevordert de interactie tussen leerlingen doordat ze met elkaar ideeën en kennis kunnen uitwisselen. Door met anderen samen te werken, maken de leerlingen nader kennis met hun klasgenoten en leren ze verschillende standpunten kennen. Door met elkaar in gesprek te zijn en te focussen op positieve communicatie wordt er wederzijds begrip gecreëerd. Dit begrip bevordert uiteindelijk de respectvolle omgang met elkaar.

De opgedane kennis kan vervolgens ook direct worden toegepast in korte rollenspellen of creatieve doe-opdrachten. Het bieden van herhaling (in andere contexten) zorgt ervoor dat leerlingen kennis beter onthouden (Murre en Dros, 2015). Ook zorgen deze werkvormen dat leerlingen hun attitudes vaker actief en zichtbaar uit te dragen in de groep. Dit zichtbare gedrag versterkt weer het bestaan van de positieve groepsnormen in de klas (Cialdini en Goldstein, 2004; Henry et al. 2000).

Preventief inzetten op vaardigheden voor iedereen in de groep.

KiVa richt zich op de hele groep en doet dit preventief (Saarento et al., 2015). Zo krijgen alle leerlingen inzicht in groepsprocessen en kunnen alle leerlingen oefenen met vaardigheden om toekomstige slachtoffers van pesten te kunnen ondersteunen. Er wordt ingezet op communicatievaardigheden zoals ik-taal en plustaal. Het gebruik van deze vaardigheden zorgt voor een meer assertieve manier van communicatie, waarbij er geen beschuldiging is van de ander maar leerlingen hun eigen wensen uiten (Garandau et al., 2016; Pipas & Jaradat, 2010). Daarnaast zet KiVa in op hulpvaardigheden, zoals verdedigen. In de lessen worden de manieren van helpen behandeld met gesprekken en voorbeelden (beeldmateriaal), vervolgens worden de vaardigheden geoefend met rollenspellen. Voor de ontwikkeling van het empathisch vermogen is er aandacht voor het perspectief van anderen, met video's en anekdotes (Garandau et al., 2021). Ten slotte is er aandacht voor emotieherkenning (door zowel gezichtsuitdrukking en lichaamshouding van de vier basis-emoties (boos verdrietig, blij en bang) en vijf

complexere emoties (enthousiast, verbaasd, walging, verlegen en schaamte). Met de vaardigheden en de aandacht voor groepsdynamiek worden leerlingen voorbereid om adequaat te kunnen handelen wanneer zich een (pest)probleem voordoet in de klas door actiever te verdedigen (Saarento et al., 2015). Hierdoor ervaren gepeste leerlingen meer steun en minder problemen.

Groepsvorming: het gehele schooljaar

KiVa biedt 10 thema's voor het gehele schooljaar. Hierdoor kunnen leerkrachten structureel en preventief aandacht besteden aan groepsvorming. Een begeleide groep doorloopt het gehele schooljaar vijf fases van groepsvorming. Dat zijn forming, norming, storming, performing en adjourning (Tuckman & Jensen, 1977). Om een groep goed te begeleiden door deze fases is het hele schooljaar aandacht nodig. Het KiVa-programma sluit aan bij de fases van groepsvorming en biedt daarvoor in het gehele jaar lesmateriaal. In het eerste thema van KiVa zijn kennismakingsspelletjes opgenomen die aansluiten bij de formingsfase. Daarnaast is er in thema 1 t/m 4 uitgebreid aandacht voor de normen in de klas/op school. Daarbij maken leerkracht en leerling samen afspraken over hoe er met elkaar wordt omgegaan. Daarbij is er expliciet aandacht voor verschillen.

Dit maakt dat de groep als een begeleide groep eerst de normingsfase doorloopt al te vorens de stormingsfase begint. Gedurende de verdere thema's worden er nieuwe onderwerpen aangesneden zoals pesten (thema 5 en 6) elkaar helpen (thema 8) maar wordt ook het zijn van een fijne groep herhaald (thema 7). Dit komt tegemoet aan de afwisseling van de storming en performingsfase (en soms zelfs forming en norming) gedurende het schooljaar. In thema 10 wordt teruggeblikt op het schooljaar en is er ruimte om successen te vieren en vooruit te kijken naar volgend jaar. Hiermee kan de adjourningfase worden doorlopen.

Schoolbrede aanpak

KiVa wil een cultuurverandering in de school bereiken waarin leerkrachten en leerlingen een prosociale houding hebben en zich expliciet uitspreken tegen pesten. Een schoolbrede aanpak is daarbij het meest effectief (Gaffney et al., 2021). KiVa zet in op die schoolbrede aanpak met *preventief lesmateriaal* voor groep 1 t/m 8, *trainen van het gehele schoolteam*, materiaal voor een *ouderavond* aan te bieden, een *monitorinstrument* voor structurele monitoring van sociale relaties binnen groepen (Kaufman et al., 2021) en *gerichte maatregelen* zoals een steungroepaanpak of confronterende aanpak als er problemen gesignaleerd worden met leerlingen in de groep (Garandeau et al., 2016; Johander et al., 2020).

KiVa-team

De aanwezigheid van een implementatieteam werkt doorgaans bevorderend voor het implementatieproces (Kaufman & Huitsing, 2019; van der Zwet & de Groot, 2018). Daarom is er op elke KiVa-school een KiVa-team aangesteld dat toeziet op de uitvoering van het KiVa-programma.

Bekräftiging met zichtbare signalen

De positieve groepsnormen op school worden blijvend bekräftigd met zichtbare signalen (Salmivalli et al., 2010). Voorbeelden zijn KiVa-posters en het dragen van KiVa-hesjes door het schoolpersoneel tijdens pauzes. Uiteindelijk internaliseren de normen en is KiVa zichtbaar in gedrag en taalgebruik.

Schoolwelbevinden

Het welbevinden van kinderen op school wordt beïnvloed door drie belangrijke factoren: (1) het leerklimaat op school, (2) de mate waarin kinderen zich veilig voelen en (3) de houding die volwassenen op school aannemen richting de leerlingen (Ruus et al., 2007; Thapa et al., 2013). Een schoolklimaat waarin leerlingen zich onveilig voelen leidt tot een lager schoolwelbevinden (Salmivalli, Garandean, et al., 2011). KiVa richt zich op een positief groepsklimaat en het tegengaan van pesten omdat anders niet aan de eerste twee belangrijke factoren kan worden voldaan. Training van leerkrachten om hier een centrale rol bij in te nemen komt de derde factor ten goede (Veenstra et al., 2014).

4. Onderzoek

4.1 Onderzoek naar de uitvoering

A. KiVa Tevredenheidsonderzoek, 2017

B. Dit onderzoek is uitgezet in maart/april 2017 onder de destijds 262 KiVa-scholen. In totaal hebben 464 respondenten de vragenlijst ingevuld.

C. Over het geheel genomen zijn respondenten tevreden met KiVa, ze geven het programma een 7,59. Het programma is goed uitvoerbaar, de handleiding is duidelijk maar sommige respondenten hebben behoefte aan meer werkvormen/uitbreiding. Ze zouden daarnaast graag zien dat de nadruk minder op pesten moet liggen. De KiVa-monitor wordt niet in alle klassen afgenomen en de vragenlijst wordt door sommige leerkrachten vaak als onduidelijk en moeilijk ervaren. De monitorrapporten helpen de scholen wel om verantwoording af te leggen aan de Inspectie. De training wordt gewaardeerd met een 7,48. Kennisdoelen worden in de training behaald, vaardigheidsdoelen niet altijd. Respondenten zijn tevreden over het contact met KiVa en de KiVa-trainer. Bij meer dan de helft van de respondenten zijn de verwachtingen ten aanzien van KiVa uitgekomen. Het KiVa-spel wordt niet vaak gespeeld en maar de kinderen die het online spel spelen vinden het wel leuk.

Uitgevoerde implicaties:

- STARTtraining herzien
- Uitbreiding van het aantal werkvormen in de vorm van KiVa-katernen
- Vragenlijst monitor ingekort en versimpeld waar mogelijk
- Opfrustraining ontwikkeld
- Informatievoorziening verbeterd

A. KiVa BV Tevredenheidsonderzoek, 2019

B. Het onderzoek is uitgezet onder alle KiVa-scholen (januari 2019). In totaal hebben 824 respondenten de vragenlijst ingevuld.

C. Het KiVa-programma is goed uitvoerbaar, de jaarplanning is duidelijk en het is duidelijk wanneer de monitor wordt afgenomen. Het KiVa-spel wordt weinig gespeeld. De taken van het KiVa-team zijn voor scholen niet altijd duidelijk. KiVa past over het algemeen goed bij de visie van de school, doelen zijn duidelijk en te behalen met de werkvormen. Respondenten die met aanvullende materialen werken zijn duidelijk positiever over KiVa. Helaas zijn de aanvullende producten bij de meeste respondenten niet goed bekend. Respondenten die hier wel mee bekend zijn, zijn over het algemeen positief en hebben weinig wensen/behoeften. Meer dan de helft van de respondenten heeft geen wensen of behoeften ten aanzien van het materiaal of de training. De wensen en behoeften die er wel zijn: meer werkvormen, uitbreiding Rik de Pauw, verbeteren van de monitor, breder programma.

De KiVa-monitor wordt in de bovenbouw veel afgenomen en in de onderbouw bij ongeveer een vijfde van de scholen. De rapporten geven de leerkrachten een goed beeld van de klas en helpen om de sfeer in de groep te verbeteren. Voor sommige leerlingen zijn de vragenlijsten moeilijk. Respondenten geven over het algemeen aan dat KiVa goed geïmplementeerd is op school. Respondenten geven KiVa gemiddeld een 7,59.

De meeste respondenten hebben geen contact met KiVa en/of de trainer, de mensen die dat wel hebben ervaren het contact als goed. Respondenten zouden wel training van meer niveau willen.

Implicaties

- Taken KiVa-team duidelijker neerzetten
- KiVa-katernen onder de aandacht brengen
- Lespakket Rik de Pauw uitwerken en uitzetten

4.2 Onderzoek naar de behaalde effecten

In dit gedeelte bespreken we het omvangrijke onderzoek naar de behaalde effecten van KiVa, in zowel Nederland als in andere landen. Omdat KiVa in meerdere landen is geïmplementeerd én onderzocht op effectiviteit, zijn er veel studies beschikbaar. In het overzicht van uitgewerkte studies beperken we ons tot de belangrijkste studies die zijn uitgevoerd op de **Nederlandse Randomized Controlled Trial (Onderzoek 1)**. Daarbij richten we ons op de effectiviteit in het terugdringen van slachtofferschap en pestgedrag (Publicatie 1, Huitsing, Lodder, et al., 2020) en het percentage slachtoffers dat bij de start van het programma door KiVa werd geholpen (Publicatie 2, Kaufman et al., 2018). Vervolgens bespreken we een Maatschappelijke Kosten-Baten Analyse (MKBA) (Publicatie 3, Huitsing, Barends, et al., 2020) en effecten van KiVa op een toename in schoolwelbevinden en zelfvertrouwen en een afname in depressieve symptomen (Publicatie 4, Huitsing et al., 2019). De laatste publicatie gaat over de implementatie van KiVa, (Publicatie 5, Veenstra, 2014).

Bij het Nederlandse effectonderzoek rapporteren we Odds Ratio's als maat voor effect sizes omdat de afhankelijke variabele in het onderzoek dichotoom (wel/niet gepest) of ordinaal (vier stappen, van niet gepest als referentiecategorie naar soms naar maandelijks / wekelijks / dagelijks) is. De veelgebruikte maat Cohen's d is hier niet geschikt, omdat deze berekend wordt voor continue afhankelijke variabelen (Hedges, 2008).

KiVa is oorspronkelijk ontwikkeld in Finland waardoor veel studies uit dat land komen. We bespreken het eerste effectiviteitsonderzoek naar KiVa met een **Randomized Controlled Trial op 78 Finse scholen (Onderzoek 2)** met effecten voor de reductie van slachtofferschap en pestgedrag na 1 jaar implementatie (Publicatie 1, Kärnä, Voeten, Little, Poskiparta, Kaljonen, et al., 2011). Daarnaast bespreken we de effecten op verschillende vormen van pesten (Publicatie 2, Salmivalli, Kärnä, et al., 2011).

Na het effectiviteitsonderzoek is KiVa ook **landelijk uitgerold in Finland (Onderzoek 3)**. We bespreken onderzoek bij een kwart van de Finse scholen (888 van de 3218) (Publicatie 1, Kärnä, Voeten, Little, Poskiparta, Alanen, et al., 2011) en een follow-up studie dat zich richt op de eerste zeven jaar na implementatie van KiVa (Publicatie 2, Herkama et al., 2017).

Naast Nederland en Finland is **KiVa ook in Italië onderzocht met een Randomized Controlled Trial (Onderzoek 4)**: Publicatie 1, Nocentini & Menesini, 2016).

Ander onderzoek naar KiVa is uitgevoerd in **Nieuw-Zeeland** (Green et al., 2020) en **Wales** (Clarkson et al., 2019), maar dit onderzoek bespreken we niet in detail omdat het geen gerandomiseerd gecontroleerd onderzoek betreft (het onderzoek was in beide

gevallen een zogeheten opportunistisch pre- post-test design waarbij geen gebruik is gemaakt van een vergelijkingsconditie).

Onderzoek 1: Randomized Controlled Trial KiVa in Nederland (2012-2014)	
• Het onderzoek is in Nederland uitgevoerd.	Ja
• Het onderzoek betreft de hier beschreven, Nederlandse interventie (en niet een andere, soortgelijke interventie of een buitenlandse versie of variant).	Ja
• Het onderzoek is uitgevoerd in de praktijk	Ja
• Er is een voormeting	Ja
• Er is een nameting	Ja
• Er is een follow-up meting van minimaal 6 maanden na het einde van de interventie	Ja

Onderzoek 1, Publicatie 1:	
Huitsing, G., Lodder, G. M. A., Browne, W. J., Oldenburg, B., van der Ploeg, R., & Veenstra, R. (2020). A Large-Scale Replication of the Effectiveness of the KiVa Antibullying Program: A Randomized Controlled Trial in the Netherlands. <i>Prevention Science, 21</i> , 627–638. https://doi.org/10.1007/s11121-020-01116-4	
Type onderzoek:	Randomized Controlled Trial
Meetinstrumenten:	Zelfrapportage Olweus' Bully-Victim Questionnaire (1996) voor 1) globaal slachtofferschap (1 item, 5 antwoordmogelijkheden) 2) maximale score op slachtofferschap (11 items, 5 antwoordmogelijkheden) 3) gedichotomiseerde score op globaal en maximum slachtofferschap (1-2-3 = 0; 4-5 = 1 om vergelijking met andere studies mogelijk te maken. Hetzelfde is bevraagd voor pesten.
Doelgroep:	Groep 5 en 6 in schooljaar 2012-13, groep 6 en 7 in schooljaar 2013-14.
Omvang:	98 scholen, 245 klassen, 4.383 leerlingen bij de voormeting (mei 2012). <i>Interventiegroep</i> T1: 65 scholen, 166 klassen, 3,054 leerlingen. <i>Controlegroep</i> T1: 33 scholen, 79 klassen, 1,329 leerlingen. Zie Figuur 1 in het manuscript voor de <i>flowchart</i> over de vijf metingen.
Responspercentage:	T1: 98,7%; T2: 99,2%; T3: 98,5%; T4: 98,1%; T5: 98,0%.
<p>Relevante uitkomsten: Het onderzoek begon met een voormeting in mei 2012, met daarna metingen in schooljaar 1 (oktober 2012, mei 2013) en schooljaar 2 (oktober 2013, mei 2014). De tabel hieronder laat de effecten na een jaar (T3) en twee jaar (T5) zien. Effect sizes zijn gegeven met Odds Ratio's, en alle effecten zijn in het voordeel van KiVa-scholen (in vergelijking met controlescholen), en de effecten waren groter na twee jaar interventie (T5 vs. T3). De resultaten laten zien dat voor leerlingen in controlescholen de kans om slachtoffer te worden 1,29-1,63 hoger was, en de kans om een pester te zijn 1,19-1,66 hoger dan voor KiVa-leerlingen. Het relatieve risico om gepest te worden op KiVa-scholen in verhouding tot controlescholen op T5 was 75% voor de globale vraag en 71% voor de maximale score. Voor pesten waren de effecten in de verwachte richting, maar alleen significant voor de maximale score op T5. Het relatieve risico voor pesten op KiVa-scholen was 69%. Additionele analyses laten zien dat de effecten vergelijkbaar zijn voor jongens en meisjes, evenals voor leerlingen in groep 5 en 6. Ook werden geen extra effecten gevonden voor een tweede interventieconditie, waarin gedetailleerde feedbackrapportages aan leerkrachten werden gegeven. Follow-up: Bij KiVa is het de facto niet mogelijk om na het einde van de interventie een follow-up meting uit te voeren, omdat KiVa een doorlopend programma is dat scholen elke schooljaar opnieuw kunnen toepassen. Het Nederlandse gerandomiseerde onderzoek naar KiVa vond daarom twee schooljaren plaats, om te onderzoeken of de effecten van KiVa beklijven na het eerste schooljaar. Uit de resultaten blijkt dat de effecten voor alle uitkomstmaten (zelfgerapporteerd slachtofferschap en pesten, globale score alsook maximum score op 11 verschillende vormen van pesten) aan het einde van het tweede jaar (T5) sterker waren dan aan het einde van het eerste jaar (T3). De follow-up meting laat dus gunstige resultaten zien.</p>	

	Frequency (multinomial logistic regressions)				Occurrence (binomial logistic regressions)			
	OR	<i>p</i>	95% CI	Inverse OR	OR	<i>p</i>	95% CI	Inverse OR
Victimization								
Global, T3 ¹	0.77	0.118	0.56–1.07	1.29	0.67	0.031	0.46–0.97	1.49
Global, T5 ²	0.74	0.081	0.54–1.04	1.34	0.71	0.086	0.49–1.05	1.40
Maximum, T3	0.74	0.061	0.54–1.01	1.35	0.70	0.052	0.49–1.00	1.43
Maximum, T5	0.66	0.011	0.48–0.91	1.52	0.61	0.010	0.42–0.89	1.63
Bullying								
Global, T3	0.70	0.069	0.48–1.03	1.43	0.84	0.501	0.51–1.38	1.19
Global, T5	0.60	0.011	0.40–0.89	1.67	0.83	0.538	0.47–1.49	1.20
Maximum, T3	0.67	0.047	0.45–1.00	1.49	0.70	0.165	0.42–1.16	1.41
Maximum, T5	0.60	0.015	0.40–0.91	1.66	0.65	0.009	0.35–1.08	1.63

¹ T3 is one school year after implementing the intervention
² T5 is two school years after implementing the intervention

Onderzoek 1, Publicatie 2:

Kaufman, T. M. L., Kretschmer, T., Huitsing, G., & Veenstra, R. (2018). Why Does a Universal Anti-Bullying Program Not Help All Children? Explaining Persistent Victimization during an Intervention. *Prevention Science, 19*, 822–832. <https://doi.org/10.1007/s11121-018-0906-5>

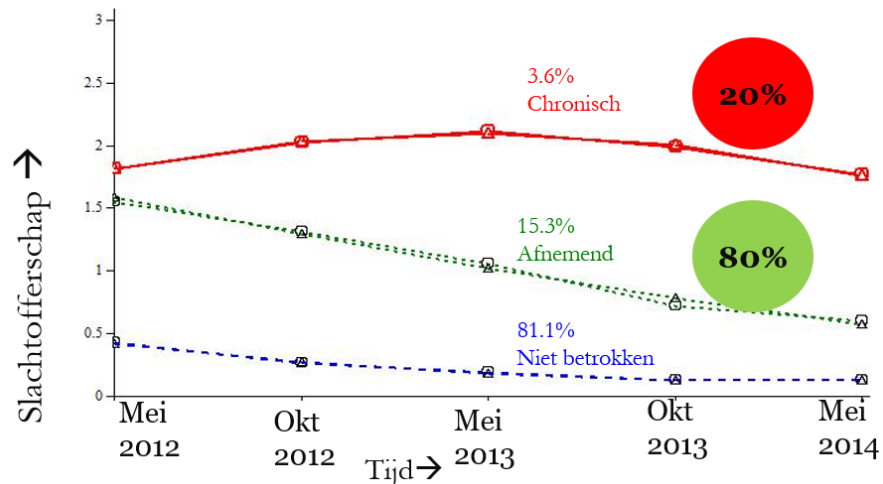
Type onderzoek:	Trajectory analyses van victimisatie in zowel de KiVa- als controle-conditie.
Meetinstrumenten:	Zelfrapportage Olweus' Bully-Victim Questionnaire (1996) voor globaal slachtofferschap (1 item) en 7 specifieke vormen (5 antwoordmogelijkheden).
Doelgroep:	Groep 5 t/m 8 in schooljaar 2012-13, groep 6, 7 en 8 in schooljaar 2013-14.
Omvang:	Interventiegroep: 65 scholen, 6,142 leerlingen. Controlegroep: 33 scholen, 2,980 leerlingen.
Responspercentage:	T1: 99,4%; T2: 99,8%; T3: 99,5%; T4: 98,3%; T5: 97,3%.

Relevante uitkomsten: Voor dit onderzoek zijn *trajectory analyses* van slachtofferschap uitgevoerd. Bij de KiVa-scholen werden drie groepen gevonden: 81.1% ($N=5,006$) niet-gepeste leerlingen, 15.3% ($N=919$) afnemende 'geholpen' slachtoffers, en 3.1% ($N=217$) persistente slachtoffers. Dit betekent dat **van de initiële slachtoffers bij de start van het programma ($N=1.136$) maar liefst 80.9% in een afnemen traject zat**. Bij de controlescholen werden twee trajecten gevonden: 86.8% ($N=2.594$) niet-gepeste leerlingen, en 13.2% ($N=386$) gepeste leerlingen. Dit onderzoek laat dus zien dat, in tegenstelling op controlescholen, het grootste deel van de slachtoffers op KiVa-scholen sterk verminderd wordt gepest.

Additionele analyses laten zien dat persistente ('chronische') slachtoffers hoger scoorden op afwijzing door klasgenoten (*peer rejection*), internaliserende problemen (angst, depressieve symptomen), en een slechtere band met hun ouders hadden (minder warmte, meer afwijzing). Deze bevindingen laten zien dat voor deze slachtoffers met een complexe thuissituatie of ernstigere mentale gezondheidsproblemen mogelijk additionele geïndiceerde interventies nodig zijn.

Deze studie laat zien dat bij het bekijken van de pestproblematiek op scholen het belangrijk is om onderscheid te maken naar kinderen die relatief korte tijd worden gepest en kinderen voor wie het pesten al meerdere jaren duurt. Juist zij hebben hulp extra hard nodig.

Trajecten van slachtofferschap tijdens KiVa

Onderzoek 1, Publicatie 3:

Huitsing, G., Barends, S. I., & Lokkerbol, J. (2020). Cost-Benefit Analysis of the KiVa Anti-Bullying Program in the Netherlands. *International Journal of Bullying Prevention*, 2, 215–224.
<https://doi.org/10.1007/s42380-019-00030-w>

Type onderzoek:	Maatschappelijke Kosten-Baten Analyse (MKBA), op basis van Randomized Controlled Trial (zie publicatie 1 van onderzoek 1)
Meetinstrumenten:	Een modelmatige aanpak is toegepast waarin de implementatie- en aanbiedingskosten van KiVa zijn afgezet tegen de verwachte baten in termen van inkomenseffecten voor (geholpen) slachtoffers [uit eerder onderzoek blijkt dat slachtoffers van pesten in de kindertijd over de levensloop minder inkomen genereren dan niet-slachtoffers]. De geschatte kosten en baten van het aanbieden van KiVa werden vervolgens gecombineerd in een geschatte return-on-investment (ROI). De ROI geeft aan wat de verwachte baten zijn per geïnvesteerde euro, en geeft dus aan hoe rendabel het is om te investeren in KiVa
Doelgroep:	Groep 5 en 6 in schooljaar 2012-13, groep 6 en 7 in schooljaar 2013-14.
Omvang:	98 scholen, 245 klassen, 4.383 leerlingen bij de voormeting (mei 2012). Zie verder publicatie 1 van onderzoek 1.
Responspercentage:	n.v.t.

Relevante uitkomsten: Deze studie heeft de uitkomsten op de globale en maximale score op slachtofferschap uit publicatie 1 gebruikt om te berekenen wat de verwachte return-in-investment (ROI) van de implementatie van KiVa is. De uitkomsten laten zien dat de **ROI van KiVa €4,04 voor globaal slachtofferschap en €6,72 voor de maximumscore van slachtofferschap** (zie de tabel linksonder). Dit betekent dat de **implementatie van KiVa kosteneffectief is**. De zogeheten **net present value (NPV) voor een gemiddelde school van 224 leerlingen varieert van €137.865,- tot €259.806,-**

Vervolgens zijn **sensitiviteitsanalyses toegepast om te kijken naar de robuustheid van de effecten**. Als het inkomenseffect wordt gehalveerd van €18.894 naar €9.492 blijft de ROI €2.02. Pas als het inkomenseffect slechts 24.8% is blijkt de ROI 1, en zijn de verwachte opbrengsten van KiVa gelijk aan de kosten. Daarnaast is gekeken naar het bestendigen van het KiVa-effect. In de analyses gingen we al uit van 70% bestendiging (wat betekent dat 30% van de geholpen slachtoffers toch weer gepest wordt), en als dit effect nog eens gehalveerd wordt blijft de ROI €2.02. Pas bij een bestendiging van 17.4% van de slachtoffers (dit betekent dat maar liefst 82.6% van de geholpen slachtoffers toch weer gepest wordt) zijn de verwachte opbrengsten gelijk aan de kosten.

De modelparameters van deze studie zijn conservatief: aan de opbrengstzijde is alleen gekeken naar het inkomenseffect van slachtoffers, terwijl kwantificering van andere uitkomsten (zoals minder depressies, angsten, psychiatrische problemen, criminaliteit – niet alleen voor slachtoffers, maar ook voor pesters,

omstanders, ouders en leerkrachten) de ROI kunnen verhogen. Een Engelse studie die deze opbrengsten wel kwantificeerde, kwam tot een verwachte ROI van KiVa van maar liefst €158 (McDaid, 2017). Daarnaast was de assumptie aan de kostenzijde dat scholen KiVa maximaal implementeren (dus, maximale kosten), terwijl publicatie 4 (onderzoek 1) bijvoorbeeld laat zien dat dit niet realistisch is.

	Global victimization item	Maximum of 10 specific items
Part 1: Prevalence of victimization		
May 2012 (T1) - intervention	35.00%	49.40%
May 2012 (T1) - control	33.40%	47.00%
May 2014 (T5) - intervention	12.50%	17.60%
May 2014 (T5) - control	15.90%	23.60%
Relative risk for being bullied in the intervention condition ¹	75.02%	70.95%
Part 2: Relative risk in relation to expected benefits		
Average number of victims at a school ²	55	79
Reduction of victims at KiVa schools in the short term	13.79	22.97
Sustainment of 70% ³	9.65	16.08
Benefits for each non-victimised student	€18,984.00	€18,984.00
Total benefits	€183,272.00	€305,213.00
Expected benefit per student	€818.18	€1362.56
Total cost per student (taken from Table 1)	€202.71	€202.71
Return-On-Investment (ROI)	€4.04	€6.72

¹ The relative risk is the ratio of victimization at intervention and control schools = (intervention: T5/T1) / (control: T5/T1)
² Based on the average prevalence at control schools (T1 and T5) and 224 students at the average Dutch school
³ In line with previous research (Hummel et al. 2009), sustainment of 70% was applied

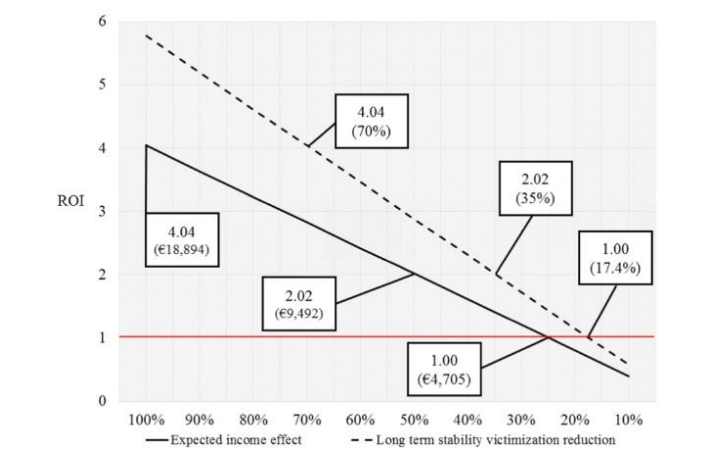

Fig. 1 Sensitivity analyses on the expected ROI. The straight line for the expected income effect is under the restriction of 70% long-term stability of victimization reduction. The dashed line for the long-term stability of victimization reduction is under the restriction of the expected income effect of 100%

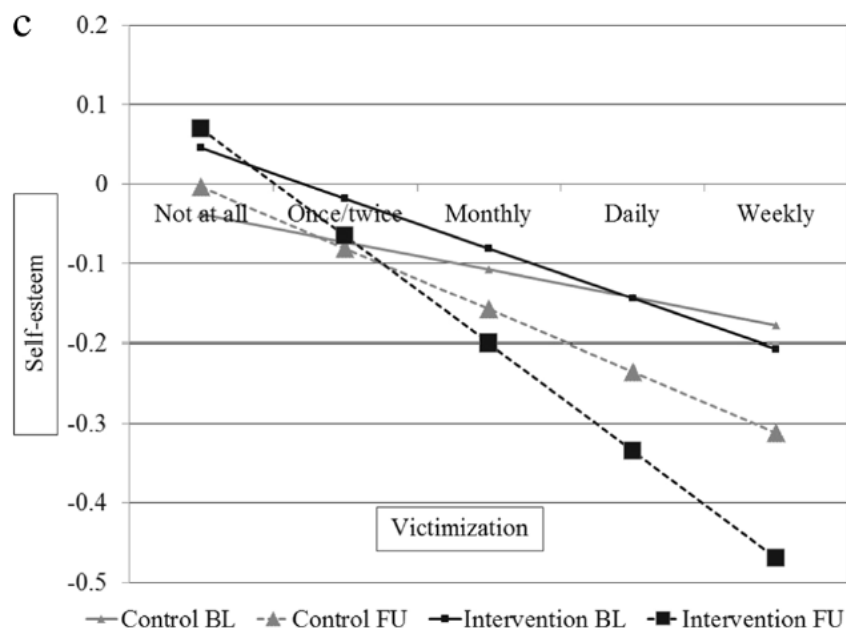
Onderzoek 1, Publicatie 4:

Huitsing, G., Lodder, G. M. A., Oldenburg, B., Schacter, H. L., Salmivalli, C., Juvonen, J., & Veenstra, R. (2019). The Healthy Context Paradox: Victims' Adjustment During an Anti-Bullying Intervention. *Journal of Child and Family Studies*, 28, 2499–2509. <https://doi.org/10.1007/s10826-018-1194-1>

Type onderzoek:	Multilevel analyses naar de effecten van KiVa op depressieve symptomen, sociale angst zelfvertrouwen, en welbevinden op school
Meetinstrumenten:	Zelfrapportage Olweus' Bully-Victim Questionnaire (1996) voor globaal slachtofferschap (1 item) en betrouwbare schalen voor depressieve symptomen (Chorpita et al., 2000), sociale angst (Furmark et al., 1999), zelfvertrouwen (Rosenberg, 1965), en schoolwelbevinden (Kärnä, Voeten, Little, Poskiparta, Kaljonen, et al., 2011)
Doelgroep:	Groep 5 en 6 in schooljaar 2012-13.
Omvang:	99 scholen, 245 klassen, 4.356 leerlingen. <i>Interventiegroep</i> : 65 scholen, 166 klassen, 2,954 leerlingen. <i>Controlegroep T1</i> : 34 scholen, 79 klassen, 1,402 leerlingen.
Responspercentage:	98.1%

Relevante uitkomsten: Deze studie was opgezet om te testen wat de gevolgen zijn voor leerlingen die ondanks een interventie als KiVa nog steeds (of alsnog) gepest worden. Voor deze kleine groep leerlingen waren er negatieve effecten: deze slachtoffers ontwikkelden meer depressieve symptomen en minder zelfvertrouwen. Voor drie van de vier afhankelijke variabelen was er echter een (marginaal) hoofdeffect van KiVa bij de nameting: **over het algemeen hebben leerlingen op KiVa-scholen minder depressieve symptomen, meer zelfvertrouwen en een hoger schoolwelbevinden**. Uit onderstaand figuur blijkt bijvoorbeeld dat de leerlingen met het meeste zelfvertrouwen de leerlingen op KiVa-scholen zijn die niet gepest worden bij de nameting. De leerlingen met het minste zelfvertrouwen zijn gepeste leerlingen op KiVa-scholen bij de nameting, maar hierbij moet worden opgemerkt dat deze groep heel klein is (zie ook Onderzoek 1, Publicatie 2).

Dit effect staat inmiddels bekend als *The Healthy Context Paradox* (de *Paradox van de Gezonde School*), en wordt door programmamakers inmiddels gebruikt om scholen aan te sporen om juist ook de laatste slachtoffers te ondersteunen (Kaufman et al., 2021) waarbij een nieuwe onderzoeklijn wordt opgezet. Met een ERC Advanced Grant doet Christina Salmivalli bijvoorbeeld onderzoek naar redenen waarom interventies niet voor alle kinderen werken ("Persistent bullying cases: towards tailored intervention approaches to maximize efficiency")

Zelfvertrouwen (grand-mean gecentreerd) voorspeld met slachtofferschap, conditie (interventie vs. controle), en hun interactie, met aparte lijnen voor baseline (doorgetrokken lijn) en nameting (gestippelde lijn)

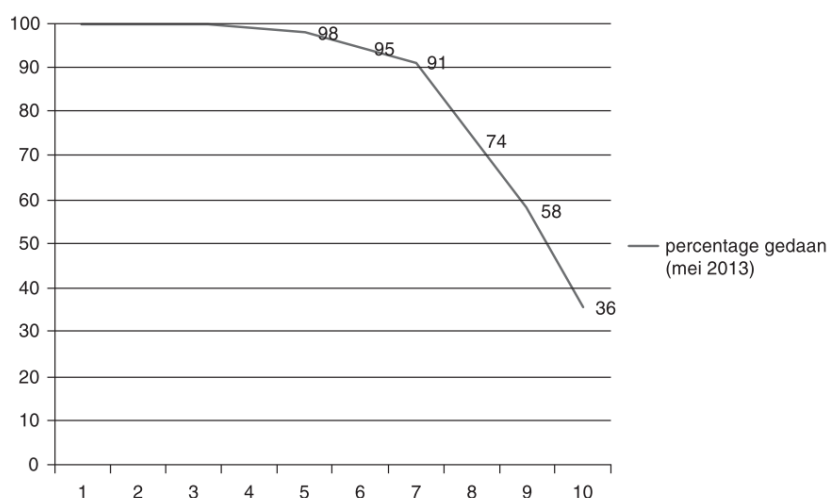
Onderzoek 1, Publicatie 5:

Veenstra, R. (2014). Groepsprocessen bij jongeren: Over pesten en ander probleemgedrag. *Kind & Adolescent*, 35, 86–99.

Type onderzoek:	Implementatieonderzoek naar de Randomized Controlled Trial in schooljaar 1 (2012-13)
Meetinstrumenten:	Percentage gegeven lessen op KiVa-scholen, gerapporteerd door het KiVa-team bij de laatste ervaringsbijeenkomst van schooljaar 1 (in mei 2012).
Doelgroep:	Groep 5 t/m 8 in schooljaar 2012-13.
Omvang:	Van de 245 klassen was informatie over implementatie (het geven van de themalessen) beschikbaar voor 178 klassen.
Responspercentage:	72.6%

Relevante uitkomsten: Uit onderstaand figuur blijkt dat alle leerkrachten van de KiVa-scholen de eerste drie thema-lessen hebben gegeven. Daarna daalt het percentage tot 36%; dit betekent dat 36 procent van de leerkrachten erin is geslaagd om, zoals afgesproken, de lessen af te ronden voor mei 2013. Gegeven de afname in implementatie gedurende het schooljaar, is het opvallend dat alsnog goede effecten zijn gevonden in dit onderzoek (zie onderzoek 1, publicaties 1-4).

Figuur 3 Percentage gegeven KiVa-lessen in Nederland per klas (n = 178).

Onderzoek 2: Randomized Controlled Trial KiVa in Finland (2007-2008)

• Het onderzoek is in Nederland uitgevoerd.	Nee (Finland)
• Het onderzoek betreft de hier beschreven, Nederlandse interventie (en niet een andere, soortgelijke interventie of een buitenlandse versie of variant).	Ja
• Het onderzoek is uitgevoerd in de praktijk	Ja
• Er is een voormeting	Ja
• Er is een nameting	Ja
• Er is een follow-up meting van minimaal 6 maanden na het einde van de interventie	Ja (zie onderzoek 3)

Onderzoek 2, Publicatie 1:

Kärnä, A., Voeten, M., Little, T. D., Poskiparta, E., Kaljonen, A., & Salmivalli, C. (2011). A large-scale evaluation of the KiVa antibullying program: Grades 4-6. *Child Development*, 82, 311-330.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2010.01557.x>

Type onderzoek:	Randomized Controlled Trial
Meetinstrumenten:	<p>Primaire uitkomstmaat: Zelfrapportage Olweus' Bully-Victim Questionnaire (1996) voor 1) globaal slachtofferschap (1 item, 5 antwoordmogelijkheden) 2) gedichotomiseerde score op globaal en maximum slachtofferschap (1-2-3 = 0; 4-5 = 1 om vergelijking met andere studies mogelijk te maken. Hetzelfde is bevraagd voor pesten.</p> <p>Secondaire uitkomstmaten: peer-gerapporteerd slachtofferschap, pesten, assisteren, versterken en verdedigen, en zelf-gerapporteerde anti-pestattitudes, empathie, zelf-efficacy bij verdedigen, en schoolwelbevinden.</p>
Doelgroep:	Groep 6, 7 en 8 in schooljaar 2007-08.
Omvang:	78 scholen, 429 klassen, 8.237 leerlingen bij de voormeting (mei 2007). Interventiegroep T1: 39 scholen, 4,207 leerlingen. Controlegroep T1: 39 scholen, 4,030 leerlingen.
Responspercentage:	91.7%

Relevante uitkomsten: Het onderzoek begon met een voormeting in mei 2007, met daarna metingen in het interventiejaar (T2 in oktober 2008 en T3 mei 2008). De tabel hieronder laat de effecten na een jaar zien. **Effect sizes zijn gegeven met Cohen's d, en alle effecten zijn in het voordeel van KiVa-scholen** (in vergelijking met controlescholen). De resultaten laten zien dat voor leerlingen in controlescholen de kans om

slachtoffer te worden 1,47/1.83 hoger was, en de kans om een pester te zijn 1,22/1,29 hoger dan voor KiVa-leerlingen.

Table 6
Effect Sizes (Cohen's ds) for the Intervention Effects Compared to the Control Schools

Dependent variable	Wave 2	Wave 3
Self-reported victimization	0.03	0.17
Self-reported bullying	0.05	0.10
Peer-reported victimization	0.18	0.33
Peer-reported bullying: Overall	0.10	0.14
Peer-reported bullying: Grade 4	0.03	0.03
Peer-reported bullying: Grade 5	0.10	0.10
Peer-reported bullying: Grade 6	0.18	0.18
Peer-reported assisting	0.12	0.14
Peer-reported reinforcing	0.12	0.17
Peer-reported defending	0.11	0.08
Antibullying attitudes	0.09	0.06
Empathy toward victims	0.10	0.06
Self-efficacy of defending	0.01	0.08
Well-being at school	0.05	0.10

Onderzoek 2, Publicatie 2:

Salmivalli, C., Kärnä, A., & Poskiparta, E. (2011). Counteracting bullying in Finland: The KiVa program and its effects on different forms of being bullied. *International Journal of Behavioral Development, 82*, 311–330. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2010.01557.x>

Type onderzoek:	Randomized Controlled Trial naar verschillende vormen van pesten
Meetinstrumenten:	Zelfrapportage Olweus' Bully-Victim Questionnaire (1996) voor globaal slachtofferschap en negen andere vormen van pesten.
Doelgroep:	Groep 6, 7 en 8 in schooljaar 2007-08.
Omvang:	78 scholen, 429 klassen, 8.237 leerlingen bij de voormeting (mei 2007). <i>Interventiegroep</i> T1: 39 scholen, 3,347 leerlingen. <i>Controlegroep</i> T1: 39 scholen, 2,304 leerlingen.
Responspercentage:	91.7%

Relevante uitkomsten: Deze studie had als doel om te onderzoeken hoe negen verschillende vormen van slachtofferschap dankzij de KiVa-interventie zijn afgenomen. De tabel hieronder laat de effecten na een jaar zien. **Op KiVa-scholen namen alle vormen van slachtofferschap significant sterker af dan op controlescholen.** De Odds Ratio's laten zien dat **leerlingen op controlescholen een 1.3-1.9 grotere kans hadden om gepest te worden** dan leerlingen op KiVa-scholen. De grootste effecten zijn gevonden voor de afname van fysiek en online pesten.

Table 2. Pre- and posttest percentages, and percentage changes, of different forms of victimization in KiVa schools and in control schools, along with the magnitude of the difference in percentage changes and in ORs

	Pretest	Posttest	Percentage change	Difference in favor of KiVa schools	OR (80% CI)
Verbal					
KiVa	9.4	7.3	-22%	-31%	1.45 (1.14-1.83)
Ctrl	9.8	10.7	+9%		
Exclusion					
KiVa	5.3	4.4	-17%	-25%	1.32 (0.98-1.77)
Ctrl	6.4	6.9	+8%		
Physical					
KiVa	4.3	2.6	-40%	-53%	1.94 (1.37-2.74)
Ctrl	4.5	5.1	+13%		
Manipulative					
KiVa	4.8	3.6	-25%	-30%	1.43 (1.05-1.97)
Ctrl	5.6	5.9	+5%		
Material					
KiVa	1.3	1.0	-30%	-63%	1.76 (0.96-3.22)
Ctrl	1.2	1.6	+33%		
Threat					
KiVa	2.0	1.0	-50%	-21%	1.52 (0.89-2.61)
Ctrl	2.4	1.7	-29%		
Racist					
KiVa	3.8	2.1	-45%	-27%	1.54 (1.02-2.32)
Ctrl	3.4	2.8	-18%		
Sexual					
KiVa	6.0	5.0	-17%	-32%	1.42 (1.07-1.88)
Ctrl	6.5	7.5	+15%		
Cyber					
KiVa	2.2	1.4	-36%	-50%	1.80 (1.11-2.93)
Ctrl	2.2	2.5	+14%		
Global					
KiVa	15.1	9.0	-40%	-29%	1.56 (1.28-1.91)
Ctrl	16.1	14.3	-11%		

Andere relevante studies van **Onderzoek 2** zijn:

Onderzoek 2, publicatie 3: Schoolwelbevinden en zelfgerapporteerde schoolprestaties

Salmivalli, C., Garandeau, C. F., & Veenstra, R. (2011). KiVa anti-bullying program: Implications for school adjustment. In A. M. Ryan & G. W. Ladd (Eds.), *Peer relationships and adjustment at school* (Vol. 11, pp. 279-307). <https://doi.org/10.1080/17482798.2016.1233123>

Type onderzoek: Randomized Controlled Trial

Op KiVa-scholen (in vergelijking met controlescholen) is er een **verbetering van het schoolwelbevinden** (Salmivalli, Garandeau, et al., 2011): er zijn significante positieve effecten van KiVa op algemeen schoolwelbevinden en **schoolveiligheid** ('Op school vind ik het leuk, 'Ik voel met veilig op school'), zelfgerapporteerde **schoolprestaties** ('Ik presteer goed op school') en **motivatie voor school** ('Ik vind het leuk om te leren').

Onderzoek 2, publicatie 4: Internaliserend problemen

Williford, A., Boulton, A., Noland, B., Little, T. D., Karna, A., & Salmivalli, C. (2012). Effects of the KiVa Anti-bullying Program on Adolescents' Depression, Anxiety, and Perception of Peers. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 40(2), 289-300. <https://doi.org/10.1007/s10802-011-9551-1>

Type onderzoek: Randomized Controlled Trial

Op KiVa-scholen (in vergelijking met controlescholen) is er een **afname van internaliserende problemen** (sociale angst, depressieve symptomen), en een **toename van vertrouwen in klasgenoten** (Williford et al., 2012). Met het toetsen van mediatie-effecten legt deze studie één van de mechanismen van KiVa bloot: door de afname van pesten ontstaat een toename in het vertrouwen in klasgenoten en een afname in internaliserende problemen.

Onderzoek 2, publicatie 5: Internaliserende problemen en effecten geholpen slachtoffers

Juvonen, J., Schacter, H. L., Sainio, M., & Salmivalli, C. (2016). Can a School-Wide Bullying Prevention Program Improve the Plight of Victims? Evidence for Risk \times Intervention Effects. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 84*, 334–344. <https://doi.org/10.1037/ccp0000078>

Type onderzoek:	Randomized Controlled Trial
-----------------	-----------------------------

Een andere studie naar het verminderen van internaliserende problemen laat zien dat op KiVa-scholen (in vergelijking met controlescholen) er een verbetering is in de **perceptie van het schoolklimaat, attitudes over school en zelfvertrouwen**, en een **afname van depressieve symptomen** (Juvonen et al., 2016). Deze effecten waren het **sterkst voor (voormalige) slachtoffers** op KiVa-scholen. Daarmee laat deze studie zien dat KiVa zorgt voor een afname van problemen voor de specifieke groep die daar het meest baat bij heeft.

Onderzoek 2, publicatie 6: Online slachtofferschap en pesten

Williford, A., Elledge, L. C., Boulton, A. J., DePaolis, K. J., Little, T. D., & Salmivalli, C. (2013). Effects of the KiVa Antibullying Program on Cyberbullying and Cybervictimization Frequency Among Finnish Youth. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology, 42*(6), 820–833. <https://doi.org/10.1080/15374416.2013.787623>

Type onderzoek:	Randomized Controlled Trial
-----------------	-----------------------------

Op KiVa-scholen (in vergelijking met controlescholen) is er een **afname van zowel online slachtofferschap als online pesten**, en dit effect was sterker voor jongere (jonger dan het steekproefgemiddelde) dan voor oudere kinderen (Williford et al., 2013).

Onderzoek 2, publicatie 7: Directe test van mechanismen van KiVa

Saarento, S., Boulton, A. J., & Salmivalli, C. (2015). Reducing bullying and victimization: Student- and classroom-level mechanisms of change. *Journal of Abnormal Child Psychology, 43*, 61–76. <https://doi.org/10.1007/s10802-013-9841-x>

Type onderzoek:	Randomized Controlled Trial
-----------------	-----------------------------

Een studie die specifiek het theoretisch model van KiVa heeft onderzocht, laat zien dat een aantal **veronderstelde mechanismen** als mediatie-effect werken voor het effect van KiVa op de afname van pestgedrag (Saarento et al., 2015). Specifiek laat deze studie zien dat op leerlingniveau een **verbetering van anti-pestattitudes** en een **toename in verdedigen**, evenals **anti-pestattitudes van leerkrachten** leiden tot een afname van pestgedrag. Op klasniveau blijkt dat de collectieve perceptie van leerlingen over de anti-pestattitude van leerkrachten leidt tot een afname van pestgedrag. De afname van pestgedrag leidde weer tot een afname van slachtofferschap.

Onderzoek 2, publicatie 8: Empathie

Garandau, C. F., Laninga-Wijnen, L., & Salmivalli, C. (2021). Effects of the KiVa Anti-Bullying Program on Affective and Cognitive Empathy in Children and Adolescents. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*.

Type onderzoek:	Randomized Controlled Trial
-----------------	-----------------------------

Een ander belangrijk mechanisme bij KiVa is empathie. Het blijkt dat op KiVa-scholen (in vergelijking met controle-scholen) er een **toename is in affectieve empathie** (het voelen van emoties van anderen) maar niet van cognitieve empathie (het begrijpen van het perspectief van een ander), en dit effect bleek niet te verschillen voor jongens/meisjes, en initiële verschillen in empathie, pesten, populariteit of schooltype (Garandau et al., 2021).

Onderzoek 2, publicatie 9: Effecten op leerkrachten

Ahtola, A., Haataja, A., Kärnä, A., Poskiparta, E., & Salmivalli, C. (2012). For children only? Effects of the KiVa antibullying program on teachers. *Teaching and Teacher Education, 28*, 851–859. <https://doi.org/10.106/j.tate.2012.03.006>

Type onderzoek:	Randomized Controlled Trial
-----------------	-----------------------------

Tot slot zijn er KiVa-effecten op het denken en handelen van leerkrachten. Op KiVa-scholen (in vergelijking met controlescholen) vinden **leerkrachten na een implementatiejaar dat ze meer competent zijn om pesten aan te pakken** (Ahtola et al., 2012).

Onderzoek 3: Landelijke uitrol KiVa in Finland (2009-2016)

• Het onderzoek is in Nederland uitgevoerd.	Nee (Finland)
• Het onderzoek betreft de hier beschreven, Nederlandse interventie (en niet een andere, soortgelijke interventie of een buitenlandse versie of variant).	Ja
• Het onderzoek is uitgevoerd in de praktijk	Ja
• Er is een voormeting	Ja
• Er is een nameting	Ja
• Er is een follow-up meting van minimaal 6 maanden na het einde van de interventie	Ja (zie onderzoek 3, publicatie 2)

Onderzoek 3, Publicatie 1:

Kärnä, A., Voeten, M., Little, T. D., Poskiparta, E., Alanen, E., & Salmivalli, C. (2011). Going to scale: A nonrandomized nationwide trial of the KiVa antibullying program for grades 1-9. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 79, 796-805. <https://doi.org/10.1037/a0025740>

Type onderzoek:	Lange-termijn effecten van de KiVa-interventie.
Meetinstrumenten:	Zelfrapportage Olweus' Bully-Victim Questionnaire (1996) voor globaal slachtofferschap.
Doelgroep:	Groep 3 – 8 en klas 1 en 2 van de middelbare school (in Finland grades 1-9)
Omvang:	888 scholen, 11.200 klassen, 150.000 leerlingen
Responspercentage:	78% (wave 1), 70% (wave 2)

Relevante uitkomsten: Na de Randomized Controlled Trial (Onderzoek 2) is KiVa landelijk uitgerold in Finland in 2009/2010. Van de 3.218 beschikbare scholen deden 1.450 mee met de eerste training. In totaal deden 1.189 scholen mee aan de voormeting, en 888 aan de nameting. Met een zogeheten cohort-longitudinaal design werden de resultaten van de leerlingen bij de nameting vergeleken met de resultaten van de leerlingen in hetzelfde jaar bij de voormeting (bijvoorbeeld groep 5 bij T2 werd vergeleken met groep 5 T1 – die dus groep 6 bij T2 was). De resultaten laten zien dat bij normale implementatie (niet alle scholen implementeren KiVa volledig, met een gemiddelde van 8 van de 10 thema's behandeld) in *grades* 1-6* (groep 3-8) de gemiddelde kans 1,25 hoger was voor een controleschool-leerling om zowel slachtoffer als pester te zijn (beide ORs=1,25, $p < .001$). Dit onderzoek laat zien dat het KiVa-programma gemakkelijk opschaalbaar is en met gemiddeld redelijk goede implementatie tot belangrijke effecten leidt. KiVa heeft in één jaar naar schatting voor 3.900 minder slachtoffers en 2.300 minder pesters gezorgd.

* *N.B.* In Finland is er ook een extra module ontwikkeld voor de onderbouw van de middelbare school (grades 7-9, in Nederland de eerste drie klassen van het voortgezet onderwijs), zonder significante effecten. Deze module is in Nederland niet op middelbare scholen geïmplementeerd.

Table 1
Odds Ratios Indicating the Intervention Effects on Self-Reported Victimization

Grade	Sample size					Control			KiVa			OR	95% CI	p	
	N	Control	KiVa	Schools	ICC	DEFF	Nonvictim	Victim	%	Nonvictim	Victim				%
1	34,241	16,370	17,871	675	0.07	1.61	13,242	4,629	25.9	12,598	3,772	23.0	1.17	[1.08, 1.26]	<.001
2	34,442	16,612	17,830	664	0.07	1.67	13,641	4,189	23.5	13,286	3,326	20.0	1.23	[1.13, 1.34]	<.001
3	35,164	16,903	18,261	668	0.06	1.61	14,773	3,488	19.1	14,187	2,716	16.1	1.23	[1.13, 1.35]	<.001
4	35,696	17,154	18,542	694	0.07	1.63	15,534	3,008	16.2	14,968	2,186	12.7	1.33	[1.20, 1.46]	<.001
5	34,231	16,297	17,934	651	0.05	1.54	15,509	2,425	13.5	14,552	1,745	10.7	1.30	[1.18, 1.44]	<.001
6	31,342	14,768	16,574	602	0.06	1.57	14,624	1,950	11.8	13,317	1,451	9.8	1.22	[1.09, 1.37]	<.001
7	28,169	13,411	14,758	231	0.03	1.71	13,044	1,714	11.6	11,986	1,425	10.6	1.11	[0.97, 1.26]	.123
8	26,548	12,489	14,059	221	0.03	1.67	12,653	1,406	10.0	11,389	1,100	8.8	1.15	[1.00, 1.32]	.047
9	21,177	10,486	10,691	195	0.03	1.53	9,697	994	9.3	9,614	872	8.3	1.13	[0.98, 1.31]	.100
1-9	297,737	141,103	156,634	888	0.05	3.05	131,107	25,527	16.3	121,578	19,525	13.8	1.21 ^a	[1.14, 1.29]	<.001

Note. ICC = school-level intraclass correlation for the dichotomous victimization variable (estimated with Mplus 6.1). $ICC = \tau_0^2 / (\tau_0^2 + \pi^2/3)$, where τ_0^2 = intercept variance and $\pi^2/3 \approx 3.29$ (Snijders & Bosker, 1999). DEFF = design effect; % = prevalence of victimization in percentages; OR = odds ratio; CI = confidence interval.

^a The corresponding average weighted odds ratio across Grades 1-9 was 1.22, 95% CI [1.19, 1.24].

Onderzoek 3, Publicatie 2:

Herkama, S., Saarento, S., & Salmivalli, C. (2017). The KiVa Antibullying Program : Lessons Learned and Future Directions. In P. Sturmey (Ed.), *The Wiley Handbook of Violence and Aggression*. Wiley.

Type onderzoek:	Lange-termijn effecten van de KiVa-interventie.
Meetinstrumenten:	Zelfrapportage Olweus' Bully-Victim Questionnaire (1996) voor globaal slachtofferschap en negen andere vormen van pesten.
Doelgroep:	Groep 3 – 8 (in Finland grades 1-9)
Omvang:	+/- 1450 scholen, jaarlijkse respons meer dan 200.000 leerlingen
Responspercentage:	91.7%

Relevante uitkomsten: Tijdens de landelijke uitrol van KiVa in Finland hebben leerlingen op KiVa-scholen jaarlijks de kans om mee te doen aan een landelijke KiVa-vragenlijst. In dit onderzoek zijn de resultaten van scholen afgezet tegen het jaar dat ze startten met KiVa. In het figuur hieronder is de B (Baseline) de meting voordat de school met KiVa startte (dit kan elk jaar tussen 2009 en 2015 zijn). Vervolgens is gekeken naar het percentage slachtoffers en het percentage pesters. Het blijkt dat **elke extra jaar gebruik van KiVa leidt tot verdere daling van slachtofferschap en pesten**. Na zeven KiVa-jaren was het percentage (over 1500 scholen!) gedaald van 17.2% naar 12.2%. Voor pesten daalde dit percentage van 11.4% naar 5.6%. Daarmee laat deze studie in een **follow-up van 7 jaar** de positieve lange-termijn effecten van KiVa voor de afname van pesten en slachtofferschap zien die over langere tijd stand houden.

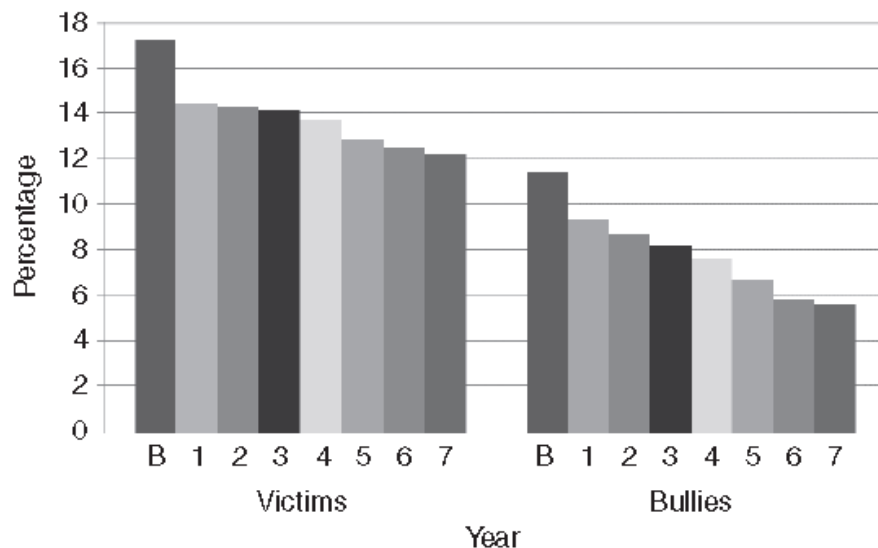

Figure 124.1 Percentages of students who had been victimized and of those who had bullied others, or both (at least two or three times per month in “the last couple of months”) from a baseline (B) in 2009 to the seventh year of KiVa implementation (2016) in Finnish schools registered as users of the KiVa antibullying program.

Onderzoek 4: Randomized Controlled Trial KiVa in Italië (2013-2014)

• Het onderzoek is in Nederland uitgevoerd.	Nee (Italië)
• Het onderzoek betreft de hier beschreven, Nederlandse interventie (en niet een andere, soortgelijke interventie of een buitenlandse versie of variant).	Ja
• Het onderzoek is uitgevoerd in de praktijk	Ja
• Er is een voormeting	Ja
• Er is een nameting	Ja
• Er is een follow-up meting van minimaal 6 maanden na het einde van de interventie	Nee

Onderzoek 4, Publicatie 1:

Nocentini, A., & Menesini, E. (2016). KiVa Anti-Bullying Program in Italy: Evidence of Effectiveness in a Randomized Control Trial. *Prevention Science, 17*, 1012–1023. <https://doi.org/10.1007/s11121-016-0690-z>

Type onderzoek:	Randomized Controlled Trial
Meetinstrumenten:	<p>Primaire uitkomstmaat: Zelfrapportage Olweus' Bully-Victim Questionnaire (1996) voor globaal slachtofferschap (1 item voor pesten en 1 item voor slachtofferschap, 5 antwoordmogelijkheden)</p> <p>Secundaire uitkomstmaten: attitudes over pesten (pro-bullying), slachtofferschap (pro-victim) en empathie.</p>
Doelgroep:	Groep 6 en 8 in schooljaar 2013-14.
Omvang:	13 scholen, 97 klassen, 2.042 leerlingen bij de voormeting (september 2013). <i>Interventiegroep</i> T1: 7 scholen, 51 klassen, 1,039 leerlingen. <i>Controlegroep</i> T1: 6 scholen, 6 klassen, 1,003 leerlingen.
Responspercentage:	99% voormeting (september/oktober 2013), 93% nameting (mei/juni 2014)

Relevante uitkomsten: Het onderzoek had een voormeting en nameting in hetzelfde schooljaar. **Effect sizes zijn gegeven met Odds Ratio's**, en **zijn in het voordeel van KiVa-scholen** (in vergelijking met controlescholen). In basisschool (grade 4, groep 6 in Nederland) was de kans om slachtoffer te worden 1.93 hoger voor leerlingen op controlescholen ($p < 0.001$), en voor pesten was deze kans 1.31 (maar niet statistisch significant). In het Italiaanse voortgezet onderwijs (grade 6, groep 8 in Nederland) waren deze ORs respectievelijk 1.22 en 1.33 (maar beide statistisch niet significant). **Effect sizes met cohen's d** laten vergelijkbare resultaten zien, ook voor de secundaire uitkomstmaten (zie onderstaande tabel). Deze resultaten sluiten aan bij de Finse bevindingen, evenals bij algemeen onderzoek dat laat zien dat pesten aanpakken in het voortgezet onderwijs moeilijker is dan in het basisonderwijs (Yeager et al., 2015).

Cohen's d	Basisschool	Middelbare school
<i>Primair</i>		
Slachtofferschap	0.40	0.23
Pesten	0.24	0.21
<i>Secundair, attitudes:</i>		
Pro-bullying	0.30	0.20
Pro-victim	0.24	0.05
Empathy	0.38	0.08

5 Samenvatting werkzame elementen

- Een schoolbrede aanpak gedurende het hele schooljaar
 - Al het schoolpersoneel is getraind is in KiVa.
 - Er worden in alle groepen KiVa-lessen gegeven
- Preventief inzetten op groepsdynamiek en(de rolbenadering van) pesten
 - Leerkrachten en leerlingen krijgen inzicht in de rolbenadering bij pesten
 - Leerkrachten en leerlingen nemen actief en bewust stelling tegen pesten
 - Leerkrachten en leerlingen hebben meer empathie voor slachtoffers
- Structurele monitoring van de sociale relaties binnen groepen
- Het inzetten van gerichte maatregelen wanneer er sprake is van (pest)problematiek
- Een KiVa-team bestaande uit schoolpersoneel dat toeziet op de implementatie, ondersteuning en borging van het KiVa-programma op school

6. Aangehaalde literatuur

- Ahtola, A., Haataja, A., Kärnä, A., Poskiparta, E., & Salmivalli, C. (2012). For children only? Effects of the KiVa antibullying program on teachers. *Teaching and Teacher Education, 28*, 851–859. <https://doi.org/10.106/j.tate.2012.03.006>
- Arseneault, L. (2018). Annual Research Review: The persistent and pervasive impact of being bullied in childhood and adolescence: implications for policy and practice. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 56*, 405–421. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12841>
- Brimblecombe, N., Evans-Lacko, S., Knapp, M., King, D., Takizawa, R., Maughan, B., & Arseneault, L. (2018). Long term economic impact associated with childhood bullying victimisation. *Social Science & Medicine, 208*, 134–141. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2018.05.014>
- Chorpita, B. F., Yim, L., Moffitt, C., Umemoto, L. A., & Francis, S. E. (2000). Assessment of symptoms of DSM-IV anxiety and depression in children: A revised child anxiety and depression scale. *Behavior Research and Therapy, 38*, 835–855. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(99\)00130-8](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(99)00130-8)
- Clarkson, S., Charles, J. M., Saville, C. W. N., Bjornstad, G. J., & Hutchings, J. (2019). Introducing KiVa school-based antibullying programme to the UK: A preliminary examination of effectiveness and programme cost. *School Psychology International*. <https://doi.org/10.1177/0143034319841099>
- Copeland, W. E., Wolke, D., Angold, A., & Costello, E. J. (2013). Adult psychiatric outcomes of bullying and being bullied by peers in childhood and adolescence. *JAMA Psychiatry, 70*, 419–426. <https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2013.504>
- De Luca, L., Nocentini, A., & Menesini, E. (2019). The teacher's role in preventing bullying. *Frontiers in Psychology, 10*. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01830>
- Dijkstra, J. K., Lindenberg, S., & Veenstra, R. (2008). Beyond the class norm: Bullying behavior of popular adolescents and its relation to peer acceptance and rejection. *Journal of Abnormal Child Psychology, 36*, 1289–1299. <https://doi.org/10.1007/s10802-008-9251-7>
- Frey, K. S., Pearson, C. R., & Cohen, D. (2015). Revenge is seductive, if not sweet: Why friends matter for prevention efforts. *Journal of Applied Developmental Psychology, 37*(1), 25–35. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2014.08.002>
- Furmark, T., Tillfors, M., Everz, P. O., Marteinsdottir, I., Gefvert, O., & Fredrikson, M. (1999). Social phobia in the general population: Prevalence and sociodemographic profile. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology, 34*, 416–424. <https://doi.org/10.1007/s001270050163>
- Gaffney, H., Ttofi, M. M., & Farrington, D. P. (2021). What works in anti-bullying programs? Analysis of effective intervention components. *Journal of School Psychology, 85*(January), 37–56. <https://doi.org/10.1016/j.jsp.2020.12.002>
- Garandeau, C. F., Laninga-Wijnen, L., & Salmivalli, C. (2021). Effects of the KiVa Anti-

Bullying Program on Affective and Cognitive Empathy in Children and Adolescents. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*.

- Garandeau, C. F., Vartio, A., Poskiparta, E., & Salmivalli, C. (2016). School bullies' intention to change behavior following teacher interventions: Effects of empathy arousal, condemning of bullying, and blaming of the perpetrator. *Prevention Science, 17*(8), 1034–1043. <https://doi.org/10.1007/s11121-016-0712-x>
- Gini, G., & Pozzoli, T. (2013). Bullied Children and Psychosomatic Problems: A Meta-analysis. *Pediatrics, 132*, 720–729. <https://doi.org/10.1542/peds.2013-0614>
- Green, V. A., Woods, L., Wegerhoff, D., Harcourt, S., & Tannahill, S. (2020). An Evaluation of the KiVa Anti-bullying Program in New Zealand. *International Journal of Bullying Prevention*. <https://doi.org/10.1007/s42380-019-00034-6>
- Haataja, A., Voeten, M., Boulton, A. J., Ahtola, A., Poskiparta, E., & Salmivalli, C. (2014). The KiVa antibullying curriculum and outcome: Does fidelity matter? *Journal of School Psychology, 52*(5), 479–493. <https://doi.org/10.1016/j.jsp.2014.07.001>
- Harcourt, S., Jasperse, M., & Green, V. A. (2014). "We were sad and we were angry": A systematic review of parents' perspectives on bullying. *Child Youth Care Forum, 43*, 373–391. <https://doi.org/10.1007/s10566-014-9243-4>
- Hedges, L. V. (2008). What are effect sizes and why do we need them? *Child Development Perspectives, 2*(3), 167–171. <https://doi.org/10.1111/j.1750-8606.2008.00060.x>
- Herkama, S., Saarento, S., & Salmivalli, C. (2017). The KiVa Antibullying Program : Lessons Learned and Future Directions. In P. Sturmey (Ed.), *The Wiley Handbook of Violence and Aggression*. Wiley.
- Hong, J. S., & Espelage, D. L. (2012). A review of research on bullying and peer victimization in school: An ecological system analysis. *Aggression and Violent Behavior, 17*, 311–322. <https://doi.org/10.1061/j.avb.2012.03.003>
- Huitsing, G., Barends, S. I., & Lokkerbol, J. (2020). Cost-Benefit Analysis of the KiVa Anti-Bullying Program in the Netherlands. *International Journal of Bullying Prevention, 2*, 215–224. <https://doi.org/10.1007/s42380-019-00030-w>
- Huitsing, G., Lodder, G. M. A., Browne, W. J., Oldenburg, B., van der Ploeg, R., & Veenstra, R. (2020). A Large-Scale Replication of the Effectiveness of the KiVa Antibullying Program: A Randomized Controlled Trial in the Netherlands. *Prevention Science, 21*, 627–638. <https://doi.org/10.1007/s11121-020-01116-4>
- Huitsing, G., Lodder, G. M. A., Oldenburg, B., Schacter, H. L., Salmivalli, C., Juvonen, J., & Veenstra, R. (2019). The Healthy Context Paradox: Victims' Adjustment During an Anti-Bullying Intervention. *Journal of Child and Family Studies, 28*(9). <https://doi.org/10.1007/s10826-018-1194-1>
- Huitsing, G., Snijders, T. A. B., Van Duijn, M. A. J., & Veenstra, R. (2014). Victims, bullies, and their defenders: A longitudinal study of the coevolution of positive and negative networks. *Development and Psychopathology, 26*, 645–659. <https://doi.org/10.107/S0954579414000297>

- Inchley, J., Currie, D., Budisavljevic, S., Torsheim, T., Jåstad, A., Cosma, A., Kelly, C., & Arnarsson, Á. M. (2020). *Spotlight on adolescent health and well-being. Volume 1 - Key Findings. Findings from the 2017/2018 Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) survey in Europe and Canada. International report.* WHO Regional Office for Europe.
- Inchley, J., Currie, D., Budisavljevic, S., Torsheim, T., Jåstad, A., Cosma, A., Kelly, C., Arnarsson, Á. M., & Samdal, O. (2020). *Spotlight on adolescent health and well-being. Volume 2 - Key Data. Findings from the 2017/2018 Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) survey in Europe and Canada. International report.* www.euro.who.int
- Jantzer, V., Schlender, M., Haffner, J., Parzer, P., Trick, S., Resch, F., & Kaess, M. (2018). The cost incurred by victims of bullying from a societal perspective: estimates based on a German online survey of adolescents. *European Child & Adolescent Psychiatry, in press.* <https://doi.org/10.1007/s00787-018-1224-y>
- Johander, E., Turunen, T., Garandeau, C. F., & Salmivalli, C. (2020). Different Approaches to Address Bullying in KiVa Schools: Adherence to Guidelines, Strategies Implemented, and Outcomes Obtained. *Prevention Science.* <https://doi.org/10.1007/s11121-020-01178-4> Different
- Juvonen, J., Schacter, H. L., Sainio, M., & Salmivalli, C. (2016). Can a School-Wide Bullying Prevention Program Improve the Plight of Victims? Evidence for Risk × Intervention Effects. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 84*, 334–344. <https://doi.org/10.1037/ccp0000078>
- Kärnä, A., Voeten, M., Little, T. D., Poskiparta, E., Alanen, E., & Salmivalli, C. (2011). Going to scale: A nonrandomized nationwide trial of the KiVa antibullying program for grades 1–9. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 79*, 796–805. <https://doi.org/10.1037/a0025740>
- Kärnä, A., Voeten, M., Little, T. D., Poskiparta, E., Kaljonen, A., & Salmivalli, C. (2011). A large-scale evaluation of the KiVa antibullying program: Grades 4-6. *Child Development, 82*, 311–330. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2010.01557.x>
- Kärnä, A., Voeten, M., Poskiparta, E., & Salmivalli, C. (2010). Vulnerable children in varying classroom contexts: Bystanders' behaviors moderate the effects of risk factors on victimization. *Merrill-Palmer Quarterly, 56*(3), 261–282.
- Kaufman, T. M. L., & Huitsing, G. (2019). De implementatie van een antipestprogramma: Wat zijn de succes-ingrediënten? *Basisschoolmanagement, 3*, 10–13.
- Kaufman, T. M. L., Huitsing, G., Bloemberg, R., & Veenstra, R. (2021). The Systematic Application of Network Diagnostics to Monitor and Tackle Bullying and Victimization in Schools. *International Journal of Bullying Prevention, 3*, 75–87. <https://doi.org/10.1007/s42380-020-00064-5>
- Kaufman, T. M. L., Huitsing, G., & Veenstra, R. (2020). Refining Victims' Self-Reports on Bullying: Assessing Frequency, Intensity, Power Imbalance, and Goal- Directedness. *Social Development, 29*(2), 375–390. <https://doi.org/10.1111/sode.12441>
- Kaufman, T. M. L., Kretschmer, T., Huitsing, G., & Veenstra, R. (2018). Why Does a

- Universal Anti-Bullying Program Not Help All Children? Explaining Persistent Victimization during an Intervention. *Prevention Science*, 19, 822–832. <https://doi.org/10.1007/s11121-018-0906-5>
- Kretschmer, T., Veenstra, R., Branje, S., Reijneveld, S. A., Meeus, W. H. J., Deković, M., Koot, H. M., Vollebergh, W. A. M., & Oldehinkel, A. J. (2018). How Competent are Adolescent Bullying Perpetrators and Victims in Mastering Normative Developmental Tasks in Early Adulthood? *Journal of Abnormal Child Psychology*, 46, 41–56. <https://doi.org/10.1007/s10802-017-0316-3>
- McDougall, P., & Vaillancourt, T. (2015). Long-term adult outcomes of peer victimization in childhood and adolescence. *American Psychologist*, 70, 300–310. <https://doi.org/10.1037/a0039174>
- Nelen, W., de Wit, W., Goldbach, M., van Druten, L., Deen, C., & Scholte, R. (2019). *Sociale veiligheid in en rond scholen: Primair en Voortgezet Onderwijs*. Praktikon.
- Nishina, A., & Juvonen, J. (2005). Daily reports of witnessing and experiencing peer harassment in middle school. *Child Development*, 76, 435–450. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2005.00855.x>
- Nocentini, A., & Menesini, E. (2016). KiVa Anti-Bullying Program in Italy: Evidence of Effectiveness in a Randomized Control Trial. *Prevention Science*, 17, 1012–1023. <https://doi.org/10.1007/s11121-016-0690-z>
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Blackwell.
- Olweus, D. (1996). *The revised Olweus bully/victim questionnaire*. Research Center for Health Promotion (HEMIL Center), University of Bergen.
- Onderwijsinspectie. (2021). *Sociale Veiligheid*. <https://www.onderwijsinspectie.nl/onderwerpen/sociale-veiligheid>
- Orobio de Castro, B., Mulder, S., van der Ploeg, R., van den Berg, Y., Onrust, S., Stoltz, S., Buil, M., de Wit, I., Buitenhuis, L., Cillessen, T., Veenstra, R., van Lier, P., Dekovic, M., & Scholte, R. (2018). *Wat werkt tegen pesten? Effectiviteit van kansrijke programma's tegen pesten in de Nederlandse onderwijspraktijk*. Nationaal Regieorgaan Onderwijsonderzoek.
- Pipas, M., & Jaradat, M. (2010). Assertive communication skills. *Annales Universitatis Apulensis: Series Oeconomica*, 12, 649.
- Pouwels, J. L., Lansu, T. A. M., & Cillessen, A. H. N. (2016). Participant roles of bullying in adolescence: Status characteristics, social behavior, and assignment criteria. *Aggressive Behavior*, 42, 239–253. <https://doi.org/10.1002/ab.21614>
- Rambaran, J. A., Dijkstra, J. K., & Veenstra, R. (2020). Bullying as a group process in childhood: A longitudinal social network analysis. *Child Development*, 91, 1336–1352. <https://doi.org/10.1111/cdev.13298>
- Rivers, I., Poteat, V. P., Noret, N., & Ashurst, N. (2009). Observing Bullying at School: The Mental Health Implications of Witness Status. *School Psychology Quarterly*, 24, 211–223. <https://doi.org/10.1037/a0018164>

- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton University Press.
- Ruus, V. R., Veisson, M., Leino, M., Ots, L., Pallas, L., Sarv, E. S., & Veisson, A. (2007). Students' well-being, coping, academic success, and school climate. *Social Behavior and Personality, 35*(7), 919–936. <https://doi.org/10.2224/sbp.2007.35.7.919>
- Saarento, S., Boulton, A. J., & Salmivalli, C. (2015). Reducing bullying and victimization: Student- and classroom-level mechanisms of change. *Journal of Abnormal Child Psychology, 43*, 61–76. <https://doi.org/10.1007/s10802-013-9841-x>
- Saarento, S., & Salmivalli, C. (2015). The Role of Classroom Peer Ecology and Bystanders? Responses in Bullying. *Child Development Perspectives, n/a-n/a*. <https://doi.org/10.1111/cdep.12140>
- Salmivalli, C. (2010). Bullying and the peer group: A review. *Aggression and Violent Behavior, 15*, 112–120. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2009.08.007>
- Salmivalli, C., Garandeau, C. F., & Veenstra, R. (2011). KiVa anti-bullying program: Implications for school adjustment. In A. M. Ryan & G. W. Ladd (Eds.), *Peer relationships and adjustment at school* (Vol. 11, pp. 279–307). Information Age Publishing. <https://doi.org/10.1080/17482798.2016.1233123>
- Salmivalli, C., Kärnä, A., & Poskiparta, E. (2010). Development, evaluation, and diffusion of a national anti-bullying program, KiVa. In B. Doll, W. Pfohl, & J. S. Yoon (Eds.), *Handbook of youth prevention science* (pp. 240–454). Routledge.
- Salmivalli, C., Kärnä, A., & Poskiparta, E. (2011). Counteracting bullying in Finland: The KiVa program and its effects on different forms of being bullied. *International Journal of Behavioral Development, 35*, 405–411. <https://doi.org/10.1177/0165025411407457>
- Salmivalli, C., Lagerspetz, K., Björkqvist, K., Österman, K., & Kaukiainen, A. (1996). Bullying as a group process: Participant roles and their relations to social status within the group. *Aggressive Behavior, 22*, 1–15. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1098-2337\(1996\)22:1<1::AID-AB1>3.0.CO;2-T](https://doi.org/10.1002/(SICI)1098-2337(1996)22:1<1::AID-AB1>3.0.CO;2-T)
- Salmivalli, C., Voeten, M., & Poskiparta, E. (2011). Bystanders matter: Associations between reinforcing, defending, and the frequency of bullying behavior in classrooms. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology, 40*, 668–676. <https://doi.org/10.1080/15374416.2011.597090>
- Sawyer, J. L., Mishna, F., Pepler, D., & Wiener, J. (2011). The missing voice: Parents' perspectives of bullying. *Children and Youth Services Review, 33*, 1795–1803. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2011.05.010>
- Thapa, A., Cohen, J., Guffey, S., & Higgins-D'Alessandro, A. (2013). A Review of School Climate Research. *Review of Educational Research, 83*(3), 357–385. <https://doi.org/10.3102/0034654313483907>
- Ttöfi, M. M., Farrington, D. P., & Lösel, F. (2012). School bullying as a predictor of violence later in life: A systematic review and meta-analysis of prospective longitudinal studies. *Aggression and Violent Behavior, 17*, 405–418. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2012.05.002>

- Tuckman, B. W., & Jensen, M. (1977). Stages of small-group development revisited. *Organization Studies*, 2, 419–427.
- van der Zwet, R., & de Groot, N. (2018). *Wat werkt bij implementatie van sociale interventies*. Movisie. <https://doi.org/10.1007/s41185-018-0070-6>
- van Niejenhuis, C., Huitsing, G., & Veenstra, R. (2020). Working with parents to counteract bullying: A randomized controlled trial of an intervention to improve parent-school cooperation. *Scandinavian Journal of Psychology*, 61(1). <https://doi.org/10.1111/sjop.12522>
- van Verseveld, M. D. A., Fekkes, M., Fekking, R. G., & Oostdam, R. J. (2020). Teachers' Experiences With Difficult Bullying Situations in the School: An Explorative Study. *Journal of Early Adolescence*. <https://doi.org/10.1177/0272431620939193>
- Veenstra, R. (2014). Groepsprocessen bij jongeren: Over pesten en ander probleemgedrag. *Kind & Adolescent*, 35, 86–99.
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Huitsing, G., Sainio, M., & Salmivalli, C. (2014). The role of teachers in bullying: The relation between antibullying attitudes, efficacy, and efforts to reduce bullying. *Journal of Educational Psychology*, 106, 1135–1143. <https://doi.org/10.1037/a0036110>
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Munniksmä, A., & Dijkstra, J. K. (2010). The complex relation between bullying, victimization, acceptance, and rejection: Giving special attention to status, affection, and sex differences. *Child Development*, 81, 480–486. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2009.01411.x>
- Volk, A. A., Camilleri, J. A., Dane, A. V., & Marini, Z. A. (2012). Is adolescent bullying an evolutionary adaptation? *Aggressive Behavior*, 35, 222–238. <https://doi.org/10.1002/ab.21418>
- Volk, A. A., Dane, A. V., & Marini, Z. A. (2014). What is bullying? A theoretical redefinition. *Developmental Review*, 34, 327–343. <https://doi.org/10.1016/j.dr.2014.09.001>
- Williford, A., Boulton, A., Noland, B., Little, T. D., Karna, A., & Salmivalli, C. (2012). Effects of the KiVa Anti-bullying Program on Adolescents' Depression, Anxiety, and Perception of Peers. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 40(2), 289–300. <https://doi.org/10.1007/s10802-011-9551-1>
- Williford, A., Elledge, L. C., Boulton, A. J., DePaolis, K. J., Little, T. D., & Salmivalli, C. (2013). Effects of the KiVa Antibullying Program on Cyberbullying and Cybervictimization Frequency Among Finnish Youth. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 42(6), 820–833. <https://doi.org/10.1080/15374416.2013.787623>
- Yeager, D. S., Fong, C. J., Lee, H. Y., & Espelage, D. L. (2015). Declines in efficacy of anti-bullying programs among older adolescents: Theory and a three-level meta-analysis. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 37(1), 36–51. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2014.11.005>
- Zych, I., Farrington, D. P., & Ttofi, M. M. (2019). Protective factors against bullying and

cyberbullying: A systematic review of meta-analyses. *Aggression and Violent Behavior*, 45, 4–19. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2018.06.008>

Samenwerking erkenningstraject

Het erkenningstraject wordt in samenwerking uitgevoerd door het Nederlands Jeugdinstituut (NJI), het RIVM Centrum Gezond Leven (CGL), het Kenniscentrum Sport & Beweging, Vilans, het Trimbos Instituut en MOVISIE. Door samen te werken aan het beoordelen van interventies volgens eenduidige criteria streven wij naar kwaliteitsverbetering in de betrokken werkvelden.

